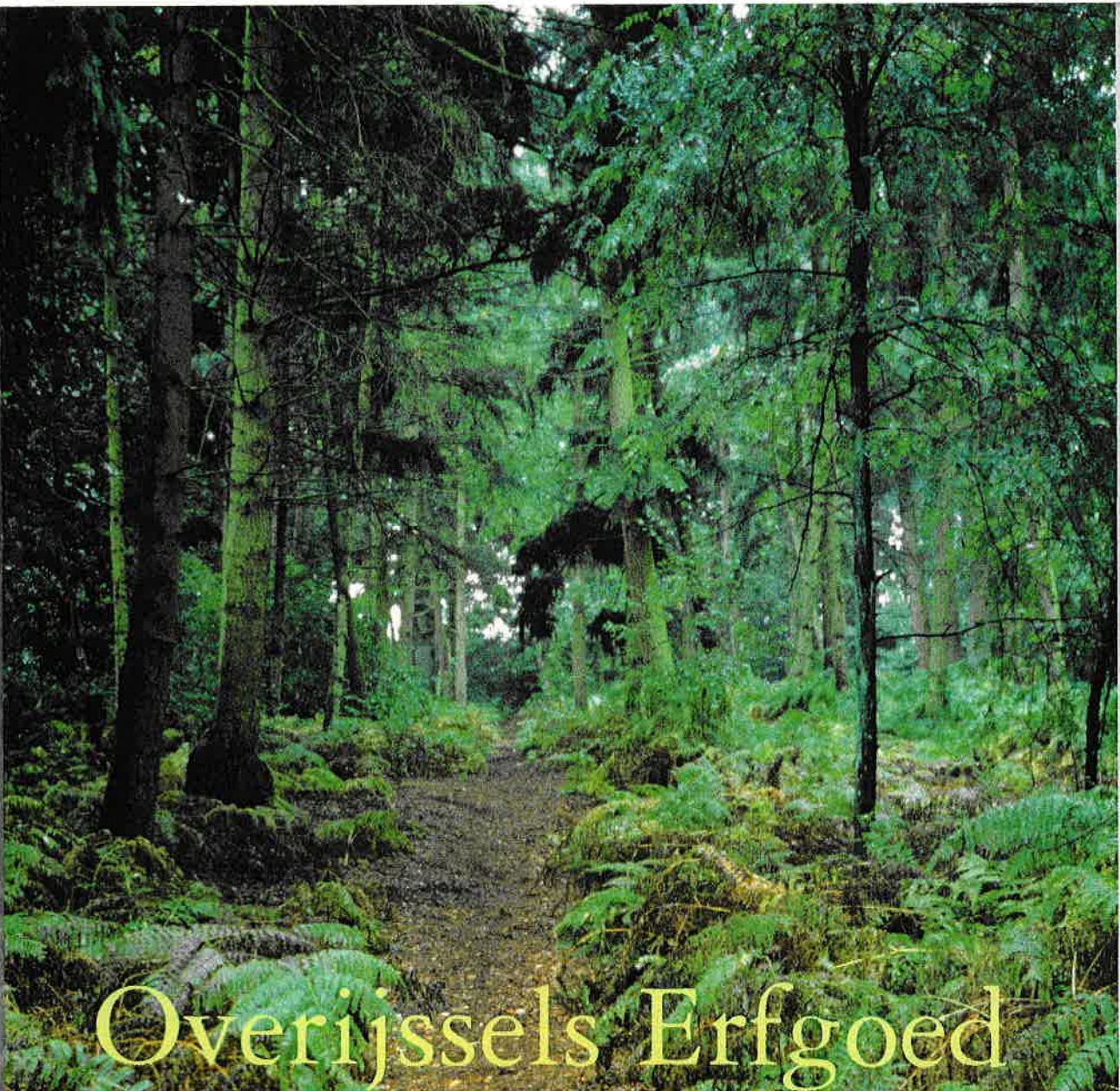

Overijssels Erfgoed

Archeologische en Bouwhistorische Kroniek 2002

Colofon

© Stichting Promotie Archeologie, Zwolle

ISBN: 90-807575-2-7

Stichting Promotie Archeologie

Lijnbaan 103

NL-8011 AP Zwolle

Email: archeologie.spa@wxs.nl

Website: www.archeologie-spa.nl

Postbank: 703734

Vormgeving en uitvoering: Hidde Heikamp

Productie: Hemmy Clevis

Redactie: Hemmy Clevis, Michael Klomp, Suzanne Wentink

Druk: Veenman drukkers, Ede

Bindwerk: Boekbinderij Van den Burg

De Stichting Promotie Archeologie heeft tot doel de archeologie en het archeologisch onderzoek in de ruimste zin bekendheid te verschaffen bij een zo breed mogelijk publiek. Het werkgebied van de stichting ligt in Nederland en in die landen of gebieden welke ons land op enig tijdstip van importwaar hebben voorzien of exportgebied zijn geweest.

Een boedel op de schop

16de-eeuwse vondsten uit Oldenzaalse waterput

Sebastiaan Ostkamp

Met bijdragen van Diederik Bente, Olaf Goubitz en Jaap Kottman¹

Inleiding

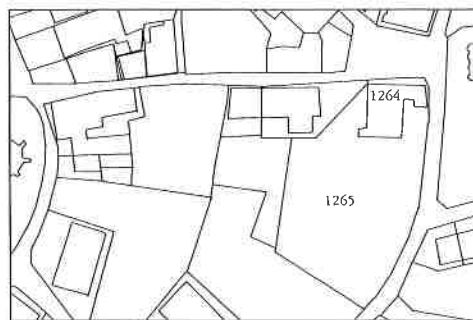
Voorafgaande aan de uitbreidingswerkzaamheden aan het huidige stadhuis in het centrum van Oldenzaal, zijn in 1997 en 1998 door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en leden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN), afdeling Twente een tweetal opgravingen uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek is onder meer een gracht aangesneden die grofweg tussen 800 en 1300 te dateren is. Deze gracht moet waarschijnlijk in verband gebracht worden met de middeleeuwse Plechelmuskerk. Uit de tientallen (12de-eeuwse) paalkuilen die zijn aangetroffen, kon helaas geen duidelijke structuur gereconstrueerd worden.² Tenslotte zijn enkele water- en/of beerputten gevonden. Een opvallend gegeven hierbij was dat de mantels van al deze putten, ook van degene die dateren van na de Middeleeuwen, uit boomstammen vervaardigd waren. Eén van de waterputten was, na in onbruik te zijn geraakt, secundair als beerput gebruikt. Dendrochronologisch onderzoek wees op een veldatum tussen 1510 en 1520 voor de boom waaruit de putmantel vervaardigd was (determinatie RING). Dankzij een financiële bijdrage van de gemeente Oldenzaal, kon een uit deze put genomen beermonster op plantaardige en dierlijke resten onderzocht worden. De resultaten van dit onderzoek zijn in rapportvorm gepresenteerd.³ Evenals de andere putten leverde deze beerput geen noemenswaardige vondsten op. Dit was wel het geval bij een waterput die in 1998 tijdens het uitgraven van de oostelijke bouwput na afloop van de opgraving werd opgemerkt door M. Heitkamp en H. Slot, beide leden van de AWN-afdeling Twente. Door de welwillende medewerking van de bouwlieden ter plaatse waren deze amateurarcheologen in de gelegenheid de inhoud van de put te onderzoeken. In de put werd een grote hoeveelheid keramiek, glas, leer, hout en metaal gevonden. De eigenlijke vulling bestond uit donkere grond en was zeker geen beer. De vondsten zijn derhalve niet over een langere periode tezamen met de dagelijkse behoefte en/of de inhoud van de pispot in de put beland. Veeleer moeten we denken aan een in onbruik geraakte waterput, waarin, tijdens of voorafgaande aan het dichtgooien, een partij afval is gedeponneerd. Dit afval kan natuurlijk (deels) van elders aangevoerd zijn, en zo afkomstig zijn van een locatie in de nabijheid waar gedurende een langere periode vuilnis verzameld was. In dat geval kan de put gezien worden als een secundaire stortplaats van afval. De fragmentarische staat waarin veel voorwerpen verkeren, ondersteunt een dergelijke veronderstelling. Een andere optie is dat het materiaal het resultaat van een opruimactie is, waarbij een inboedel door een sterfgeval, verhuizing of om een andere reden 'op de schop ging'. Het afval is in dat geval te zien als het onbruikbare -versletendeel van de boedel dat als afval afgevoerd werd. Archeologisch gezien zijn de vondsten in een relatief korte periode te dateren, een tijdsduur van maximaal 50 tot 75 jaar dekt de looptijd van alle in de put gevonden voorwerpen. Deze korte looptijd gecombineerd met het vrijwel ontbreken van volledig gepubliceerde vondstcomplexen uit dit deel van Nederland rechtvaardigen de uitgebreide publicatie ervan. Tevens levert het hier gepubliceerde vondstcomplex in combinatie met de daaraan gekoppelde historische gegevens een aanwijzing voor de achtergrond van de gebruikers van zowel dit afval als van de eerder genoemde beerput waarvan de inhoud ecologisch onderzocht is.⁴

Na de conservering, restauratie en inventarisatie van de vondsten zijn deze overgedragen aan museum het Palthehuis in Oldenzaal. Een selectie van het materiaal is tijdelijk tentoongesteld in de nieuwbouw van het stadhuis.

Date

De locatie van de vindplaats (Diederik Bente)

De locatie van de nieuwbouw van het huidige stadhuis aan de Ganzenmarkt in Oldenzaal is op de kadastrale minuut van 1832 terug te vinden als de percelen 1264 en 1265. Zoals uit het volgende zal blijken, is het zeer waarschijnlijk dat de bewoners van deze percelen als functionarissen verbonden waren aan de voormalige Latijnse school van Oldenzaal. Zeer waarschijnlijk was op perceel 1264 het huis met bijbehorend erf van de (eerste) praeceptor van deze Latijnse school gesitueerd, terwijl op perceel 1265 een aan deze bebouwing gerelateerde tuin lag. De Latijnse school is in 1662

Kadastrale kaart uit 1832 met daarop de onderzochte locatie

opgericht, waarbij de Ridderschap van Overijssel en de stad Oldenzaal optraden als gemeenschappelijke curatoren en eigenaren. De school was een voortzetting van de tot dan aan het kapittel van Oldenzaal verbonden kapittelschool. Aan de Latijnse school, die gevestigd was in de noordelijke zijbeuk van de Plechelmuskerk, waren verbonden: een rector, een conrector en een eerste en tweede praeceptor.⁵ In 1796 werd de functie van (eerste) praeceptor omgevormd tot Frans meester.⁶ Ter financiering van de Latijnse school en haar leraren werden door de Ridderschap inkomsten en gebouwen ter beschikking gesteld uit het fonds van het kapittel van Oldenzaal. Deze bezittingen waren na de Reformatie in handen van de Ridderschap gekomen.⁷

Bij het instellen van het kadaster in 1832 -feitelijk opgesteld in 1828- blijken de percelen 1264 (huis en erf) en 1265 (tuin) reeds in handen van de stad Oldenzaal te zijn. Het huis werd in deze periode bewoond door Johan Helderman, die als Frans meester aan de Latijnse school verbonden was. Dit blijkt onder andere in 1820, wanneer door Domeinen een tuin (perceelnummer 1275) verkocht wordt en Helderman als belendende gebruiker van tuin 1265 genoemd wordt.⁸ Feitelijk vormden het gebouw met de daarbij behorende tuin de dienstwoning van deze functionaris, zoals blijkt bij Helderman's aanstelling in 1803.⁹ Deze situatie, een dienstwoning ten behoeve van de Frans meester (en mogelijk voor 1796 die van de (eerste) praeceptor), blijkt ook al voordien te hebben bestaan. Zo wordt in 1800 bij de verkoop van het huis met het latere perceelnummer 1267 de eerste latijnse schoolleerling -lees: de eerste praeceptor- als belending opgegeven.¹⁰ In 1702, wanneer het huis met het latere kadastrale nummer 1267 verkocht wordt, wordt als belending het huis van praeceptor Schulten genoemd.¹¹ Ook een vermelding uit 1718, een willekeurige greep uit de in de noot aangegeven resoluties, heeft waarschijnlijk betrekking op deze woning.¹² Een hypotheek die in 1693 wordt genomen op een huis aan de Ganzenmarkt en in 1699 weer wordt afgelost, heeft waarschijnlijk eveneens betrekking op het genoemde huis.¹³ Mocht deze laatste veronderstelling juist zijn, dan is, blijkens genoemde bron, de link met de tijd dat het Kapittel nog zelfstandig functioneerde, gelegd. In vóór-reformatische tijden zou het huis dan de dienstwoning van een van de vicarissen zijn geweest.¹⁴

Kera

Steen

Datering van de vondstgroep

Voor de datering van het vondstmateriaal zijn we voornamelijk aangewezen op de in de vulling aangetroffen keramiek, het glas en het schoeisel. Het belangrijkste object is een Siegburger snelle met daarop het jaartal 1575. Dit voorwerp toont aan dat de put in ieder geval tot in of na 1575 open moet zijn geweest. Echter, het ontbreken van duidelijk laat-16de-eeuwse vondsten wijst erop dat het dichtgooien van de waterput niet lang na dit jaar kan hebben plaatsgevonden. De vroegste vondsten uit dit complex, waarbij vooral diverse glazen opvallen, dateren uit de eerste decennia van de 16de eeuw. Dit betekent echter niet dat de waterput vanaf de vroege tot de late 16de eeuw als stortplaats voor afval in gebruik is geweest. Overigens is het bij diverse van de in de put gevonden voorwerpen moeilijk te zeggen of het vroege objecten zijn of dat het typen betreffen die gedurende een langere periode in productie waren. Hoewel inmiddels vele laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen gepubliceerd zijn, is het nog steeds moeilijk om alle uit deze complexen afkomstige objecten exact te dateren. Een extra complicatie hierbij is dat voorwerpen op het moment van afdanken enkele decennia oud kunnen zijn. Het meest waarschijnlijke is dat de hier besproken waterput rond 1580 is dichtgegooid waarbij al het erin gevonden materiaal in één keer in de put belandde. De dateringen van de toen afgedankte stukken huisraad moeten grofweg tussen 1525 en 1580 geplaatst worden.

Keramiek

De groep keramische voorwerpen uit dit vondstcomplex bestaat uit tenminste 55 objecten. Ondanks de fragmentarische staat waarin veel stukken verkeren, is er door de geringe omvang van de groep voor gekozen om de voorwerpen te inventariseren via de methode van Minimum Aantal Exemplaren (MAE).¹⁵ Zowel de keramiek als het glas zijn beschreven en geclassificeerd volgens de standaard van het Deventer-systeem.¹⁶

Steengoed

Een Siegburger snelle (s1-sne-1) met daarop het jaartal 1575 is voorzien van een drietal appliques waarop heraldisch motieven verbeeld zijn. De centraal geplaatste applique heeft een wapenschild met de dubbelkoppige Habsburgse adelaar, waaronder een keten van het Gulden Vlies hangt. Het dragen van een dergelijk keten was voorbehouden aan de leden van de Orde van het Gulden Vlies. Opgericht door de Bourgondische hertog Philips de Goede in 1430 kwam de Orde door huwelijk en overerving uiteindelijk in Habsburgse handen terecht. Links van de centrale voorstelling zit een applique met het wapen van Philips II van Spanje, terwijl de applique rechts ervan is voorzien van het wapen van de familie Van Jülich-Kleef-Berg. Ook op deze beide appliques bevinden zich onder de wapenschilden ketens van de Orde van het Gulden Vlies. Van een identieke snelle uit de collectie van het Hetjens Museum is zowel de applique met het wapen van Philips als die met de Habsburgse adelaar voorzien van de initialen H.H..¹⁷ Deze staan voor de Siegburgse pottenbakker Hans Hilgers die een zelfstandig bedrijf had en vermoedelijk ook zijn eigen drukvormen sneed.¹⁸ Hoewel bij de hier besproken snelle juist die delen van de appliques ontbreken waar de initialen zich zouden moeten bevinden, is naar alle waarschijnlijkheid ook deze snelle afkomstig uit zijn werkplaats. Met deze aan Spanje en de Habsburgers gerelateerde voorstellingen kozen de voormalige eigenaren van dit voorwerp duidelijk de zijde van Philips II. In of kort na 1575 vervulde deze snelle zo zijn bescheiden rol binnen de Opstand in de Nederlanden. Terwijl de katholieke bezitters

Twee Siegburgse trechterbekers: links met dubbelkop van een kardinaal/ nar; rechts een paus/ duivel, collectie Boijmans Van Beuningen, foto T. Haartsen

van deze snelle zich onder andere middels hun drinkgerei loyaal verklaarden aan hun koning lieten ook protestantse tijdgenoten zich niet onbetuigd. Ook zij gaven onder meer via Siegburger drinkbekers uiting aan hun overtuiging.¹⁹ Zo bestaan er bijvoorbeeld trechterbekers met daarop dubbelkoppen van een paus/duivel en een kardinaal/nar, voorstellingen die rechtstreeks ontleend zijn aan protestantse spotpenningen.

De twee overige Siegburger snellen (s1-sne-) zijn waarschijnlijk van hetzelfde type als het hierboven besproken exemplaar. Eén fragment toont een voorstelling van Lucretia: een vrouw die vanwege haar deugdzzaamheid een voorbeeldfunctie vervulde. Haar naam is rond haar hoofd weergegeven. Deze Romeinse dame werd meestal afgebeeld in combinatie met de oudtestamentische Judith en Esther, beide vrouwen met eenzelfde voorbeeldrol.²⁰ Het tweede fragment is voorzien van een applique met daarop een aantal bijbelse scènes.²¹ Op een deels bewaard gebleven scène zien we David die het hoofd van Goliath op zijn zwaard gestoken heeft. Boven de ovale omlijsting staat ook zijn naam. De fragmentarische scène erboven laat een op de grond liggende baby zien met links ervan een staande figuur. De baby zou Christus voor kunnen stellen. Deze werd gezien als een rechtstreekse afstammeling van koning David. Als een van de Negen Besten vervulde David eenzelfde voorbeeldrol voor een goed Christelijk leven als Lucretia.²² In deze hoedanigheid keert David bijvoorbeeld regelmatig terug op Siegburger snellen.

Eveneens uit Siegburg afkomstig is een met ingesneden distelranken versierde trechterbeker (s1-tre-4). De beker heeft een typisch 16de-eeuws model met een bolle trechter en een stervormig geknepen standring. In het kasteel van Breda is tussen 1530 en 1540 een trechterbeker van hetzelfde type weggegooid.²³ Deze was echter versierd met drie ronde appliques in plaats van ingesneden distelranken. Andere met appliques versierde trechterbekers van dit type dragen voornamelijk jaartallen vanaf de jaren 60 van de 16de eeuw.²⁴ De ingesneden distelbladversiering is typerend

voor
16de
tre-)
tre-)
bewa:
De h
onzek
typer
Frech
West
sels v
Frech
den z
het d
aldaa
migr
Vrede
ter w
de 16
besch
of in
gema
het C
versie
s2-ka
ren v
van d
in of
Van v
Twee
Van c
wijn h
ornan
en/of
comp

Grijsbakk

Onda
grijsb
keran
de uit
Agne
een t
voorn
grijsb

voor het tweede en het derde kwart van de 16de eeuw. Van een tweede trechterbeker (s1-tre-) bleef alleen een deel van de trechter bewaard.

De herkomst van twee onversierde kannen is onzeker. Beide kannen hebben een model dat typerend is voor producten uit Keulen en Frechen (s2-kan-19).²⁵ Echter, ook in het in Westmünsterland gelegen Vreden zijn misbaksels van vergelijkbare kannen gevonden.²⁶ Uit Frechen afkomstige steengoedbakkers vestigden zich waarschijnlijk zowel in Vreden als in het daar nabij gelegen Stadtlohn en stichtten aldaar bedrijven. Vanaf welk tijdstip deze migratie plaatsvond is niet bekend. De in Vreden aangetroffen misbaksels wijzen er echter wel op dat dit vóór of rond het midden van de 16de eeuw geweest moet zijn. Of de hier beschreven kannen in Keulen dan wel Frechen of in het nabij gelegen Westmünsterland gemaakt zijn, blijft vooralsnog onbekend. In het Oldenzaalse St. Agnesklooster zijn zowel versierde als onversierde kannen van het type s2-kan-19 aangetroffen in contexten die dateren van vóór circa 1560.²⁷ Een grote variant van dit type kan die vergelijkbaar is met het complete in de catalogus afgebeelde exemplaar werd in of kort na 1557 in Amersfoort gebruikt als verpakking voor een muntschat.²⁸ Van vier andere steengoed kannen met zoutglazuur (s2-kan-) zijn alleen fragmenten aangetroffen. Twee onversierde kannen zijn afkomstig uit Raeren, de twee andere komen uit Keulen of Frechen. Van de laatste exemplaren is er een versierd met appliques in de vorm van eiken- of rozenloof, terwijl het andere exemplaar met een baardmankop, ronde portretbusten, acanthusbladeren en een ornamentale band of randschrift opgesmukt is.²⁹ Voor beide kannen geldt dat ze uit het tweede en/of derde kwart van de 16de eeuw dateren en derhalve goed bij de rest van de vondsten uit dit complex passen.

Fragment van Snelle, David met het hoofd van Goliath

Grijsbakkend aardewerk

Ondanks de late datering van dit vondstcomplex, zijn onder de vondsten tenminste twaalf stukken grijsbakkend aardewerk aanwezig. Dit betekent dat niet minder dan 22 % van de totale groep keramiek tot het grijsbakkende aardewerk behoort. In een beerput met een puinvulling die dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw, opgegraven bij het eveneens in Oldenzaal gelegen St. Agnesklooster, bestaat ruim 39 % van de totale groep keramiek uit grijsbakkend aardewerk.³⁰ Ook een tussen circa 1493 en circa 1620 te dateren vondstgroep die afkomstig is uit de gracht van de voormalige havezate de Hagmolen bij Bentelo (gemeente Hof van Twente) bestaat voor 39 % uit grijsbakkend aardewerk.³¹ In West en Midden Nederland is het grijze aardewerk in de 16de eeuw

reeds lang van de markt verdwenen. In Brabant blijft een klein aantal vormen tot in het begin van de 16de eeuw in productie.³² Twente en andere delen van Oost Nederland blijken in deze een uitzondering. Echter, evenals in het Brabant van de vroege 16de eeuw, kent de groep grijsbakkend aardewerk slechts een bescheiden aantal vormen. Zo omvat de grijze waar uit zowel het Agnesklooster als de Hagmolen alleen kommen, (voorraad)potten, pispotten en spinstenen. Ook de groep grijs aardewerk uit deze waterput bestaat alleen uit deze vormen.

Een vijftal pispotten (g-pis-6) is van een type dat nauw verwant is aan dat van steengoed exemplaren uit de eerste helft van de 16de eeuw (s2-pis-1).³³ De kamerpotten hebben een zeer hard nagevoeg gesinterd baksel. Bij de intact gevonden pispot uit deze vondstgroep is door de hoge temperatuur tijdens het bakken op de overgang van de buik naar de bodem een grote blaas ontstaan. Op dit voorwerp bevindt zich een bruinige "vlam" die vergelijkbaar is met vlekken die voorkomen op het 14de- en 15de-eeuwse gevlamde Siegburger steengoed. Waarschijnlijk is as uit de oven als een soort glazuur neergeslagen op de potwand. Een deel van de pispotten uit deze vondstgroep heeft op de breuk een zegellakrode kleur, hetgeen doet vermoeden dat ze oxiderend gebakken zijn en vervolgens gesmoord werden. In de omgeving van Ochtrup zijn vondsten gedaan van hard gebakken grijs aardewerk waarvan een deel eveneens een zegellakrode kern heeft.³⁴ Ook elders uit het Westmünsterland zijn vondsten bekend die wijzen op de productie van hard gebakken grijs aardewerk in deze streek. Bij deze productie is waarschijnlijk net als bij de vervaardiging van steengoed gebruik gemaakt van liggende ovens.³⁵ Mogelijk zijn ook de hier besproken pispotten afkomstig uit het nabij gelegen Westmünsterland. De productie van grijs aardewerk werd in deze streek tot in de 17de eeuw voortgezet.³⁶

Vijf kommen (g-kom-) zijn te fragmentarisch om de typen te kunnen vaststellen. Waarschijnlijk gaat het om kommen die vergelijkbaar zijn met de typen die zijn gevonden bij het St.

Agnesklooster en de Hagmolen.³⁷

Het laatste grijsbakkend object betreft een spinsteen (g-spi-1), deze is qua model gelijk aan twee exemplaren die bij het Agnesklooster in een eveneens 16de-eeuwse context aangetroffen zijn.³⁸

Roodbakkend aardewerk

Een bakpan is van een type (r-bak-18b) dat we ook elders uit Nederland kennen. Zo is een vergelijkbaar exemplaar in Alkmaar opgegraven in een beerput die omstreeks 1561 buiten gebruik moet zijn geraakt.³⁹ Wat opvalt aan de hier besproken pan is de bevestiging van de kromme, samengeknepen steel aan de potwand. In tegenstelling tot de Alkmaarse bakpan is de steel niet geheel aan de pan gekneed. De onderzijde van de platte steel werd op de overgang van wand naar bodem gekneed, waarna de steel werd samengeknepen. Hierdoor is het uiteinde van de steel deels los gebleven van de potwand. Bij een uit de eerste helft van de 16de eeuw daterende bakpan die gevonden is bij het St. Agnesklooster (r-bak-21) is de steel op een vergelijkbare wijze aangezet.⁴⁰ Deze wijze van het aanzetten van stelen is tot op heden (nog) niet elders opgemerkt. Mogelijk betreft het een bedrijfs- of streekgebonden kenmerk. Van een tweede bakpan (r-bak-) kon het type niet bepaald worden.

Een drietal borden heeft een model (r-bor-1) dat in Nederland tussen circa 1375 en circa 1550 zeer gangbaar was. Ook het decor met slibboogjes zoals dat op één van de borden voorkomt is gedurende deze gehele periode zeer algemeen toegepast in grote delen van ons land. Een vrijwel compleet bord van dit type heeft echter een decoratie waarvan parallellen tot op heden ontbreken. Een tweede fragmentarisch bewaard gebleven exemplaar heeft een verwant decor. Het ontbreken van op

dezelfde wijze versierde borden is mogelijk te verklaren uit het vrijwel ontbreken van bewerkte en gepubliceerde vondstcomplexen uit Twente. Het is zeer wel mogelijk dat de op beide borden voorkomende slibdecors lokale of regionale varianten zijn van het met slib decoreren van aardewerk zoals ook pottenbakkers elders in Nederland dat deden.⁴¹

Drie andere borden zijn nieuwe typen binnen het Deventer-systeem (r-bor-39 (1x) en r-bor-40 (2x)). Elders gepubliceerde exemplaren van deze beide typen ontbreken. Waarschijnlijk betreft het eveneens lokaal of in de regio vervaardigde producten. Hoewel exacte parallellen ontbreken past het soort voorwerp, een kleine kom of komvormig bord, goed in een 16de-eeuwse vondstcontext. Juist in deze periode zijn ook elders in Nederland vergelijkbare producten vervaardigd.⁴² Eén van de borden (r-bor-40) is versierd met slibboogjes. Het op dit bord aangebrachte decor wekt de indruk veel ouder te zijn dan het in werkelijkheid is. Zo komt het bijvoorbeeld ook voor op aardewerk dat rond 1400 in Utrecht is geproduceerd.⁴³ Het hier besproken bord laat echter zien dat dit motief tot (ver) in de 16de eeuw aangebracht moet zijn.

Van twee deksels is er één wederom met slibboogjes versierd. Opvallend is dat ook het versierde exemplaar ongeglazuurd is gebleven. Beide deksels hebben een bleekrood baksel en een eenvoudig bol model met knop (r-dek-1). Ook nu ligt een herkomst in het Westmünsterland of de regio rondom Oldenzaal voor de hand.

Bij de zes grappen uit dit vondstcomplex kunnen twee aan elkaar verwante typen onderscheiden worden. Het eerste type (r-gra-8) komt ook elders in Nederland zeer frequent voor. In Alkmaar was het vooral gedurende het eerste kwart van de 16de eeuw het meest gebruikte type grape.⁴⁴ Het hier besproken exemplaar heeft een steel in plaats van een oor. In Oost-Nederland en in het nabij Oldenzaal gelegen Westmünsterland komen grappen met stelen met een grotere frequentie voor dan in bijvoorbeeld West-Nederland.⁴⁵ Ook de in verhouding hoge poten van deze en de andere grappen zijn een typisch regionaal kenmerk. Verwant aan de r-gra-8 zijn drie grote, ietwat komvormige grappen (r-gra-109). Het model van deze grappen is verwant aan dat van een 17de-eeuwse misbakken grape die werd gevonden in Ochtrup.⁴⁶ Zowel het spaarzame glazuur als de slibboogjes op één van de grappen wijzen echter zonder meer op een 16de-eeuwse datering voor de hier besproken exemplaren.

Twee grappen, waarvan één eveneens met steel, zijn te fragmentarisch om het type te kunnen bepalen (r-gra-). Alle grappen hebben een bleekrood baksel dat afwijkt van het elders in Nederland "normale" lokale roodbakkend aardewerk. Waarschijnlijk wijst ook dit op een herkomst uit het Westmünsterland of de regio rondom Oldenzaal.

Witbakkend aardewerk

Een papkom van het type w-kop-33 is qua model sterk verwant aan de 16de-eeuwse w-kop-1.⁴⁷ De ingesnoerde hals wijkt echter af. Mogelijk moet ook deze insnoering gezien worden als een regionaal of een bedrijfsgebonden kenmerk. De papkom is inwendig geel geglaazuurd. Van twee andere papkommen (w-kop-) kon het type niet meer vastgesteld worden. Eén is inwendig geel, de ander inwendig groen geglaazuurd.

Hafner en Ochtrup aardewerk

Een drietal voorwerpen - twee borden en een pot met een onbekende functie - is tot de groep van het zogenaamde hafner aardewerk te rekenen. Voorwerpen uit deze groep zijn onder meer in

Keulen en Frechen geproduceerd. Over de productie elders in Duitsland, bijvoorbeeld in het nabij gelegen Westmünsterland, is weinig tot niets bekend. De naar oranje neigende kleur van de hier besproken stukken wijkt af van het iets gelere Keulse hafner aardewerk.

Eén hafner bord (ha-bor-1) is van hetzelfde type als exemplaren uit de bodem van Alkmaar en Delft.⁴⁸ Het Alkmaarse bord is gevonden in een beerput die rond 1561 buiten gebruik raakte, de Delftse schotel is afkomstig uit het in 1571 gesloopte Kartuizer klooster.

Een tweede hafner bord (ha-bor-) heeft op de vlag een kamversiering die vergelijkbaar is met de op zowel het Alkmaarse als het Delftse bord voorkomende slingerlijnen.

Van een laatste bord is alleen een wandscherf aangetroffen (dw-bor-). De wijze waarop het bord versierd is, vertoont grote verwantschap met producten uit het Wesergebied. Echter, ook hier ligt een herkomst uit het nabij gelegen Westmünsterland meer voor de hand. De kleur van de scherf is goed vergelijkbaar met die van andere producten uit dit vondstcomplex waarvan deze herkomst verondersteld wordt. Gedurende de 17de eeuw werden in Ochtrup aan Weseraardewerk verwante producten vervaardigd.⁴⁹ Wanneer deze productie op gang kwam is (nog) niet bekend. Een waarschijnlijk tot deze groep te rekenen bord uit Bourtange is in een context van vóór 1614 aangetroffen.⁵⁰ Het hier aangetroffen fragment wijst erop dat de productie waarschijnlijk reeds vóór 1600 op gang kwam. Mogelijk ging zowel de productie in het Wesergebied als die in het Westmünsterland ongeveer gelijktijdig, rond 1570/80, van start.⁵¹

Fragment van een vroeg bord uit Ochtrup

Majolica

Van een majolica bord rest niet meer dan een randscherf (m-bor-). De vlag van het bord is versierd met een motief dat aan het Italiaanse ala porcelano-decor ontleend is. Juist in het derde kwart van de 16de eeuw beleefden dergelijke decors in de Nederlanden hun grootste populariteit.⁵²

Waarschijnlijk betreft het hier een uit West-Nederland ingevoerd stuk. Echter, ook een herkomst uit de Zuidelijke Nederlanden kan niet uitgesloten worden.

Pijpaarde en terracotta

De persoonlijke vroomheid van de vroegere eigenaren van de vondsten uit deze put komt tot uitdrukking in een tweetal voorwerpen met daarop afbeeldingen van Maria met het Kindje Jezus. Een kleine, van twee ophanggaatjes voorziene, pijpaarden plaquette toont een in Renaissance stijl uitgevoerde Madonna met Kind. Hoewel deze plaquette destijds gepolychromeerd zal zijn geweest, ontbreekt ieder spoor van verfresten. Op de achterzijde is twee maal de letter G ingestempeld, terwijl na het bakken ook nog een H ingekrast is. De eerste twee letters moeten gezien worden als een door de maker aangebracht merk, de ingekraste letter is mogelijk een eigendomsmerk. Het merken van pijpaarden reliëfs door producenten is iets dat gedurende de late 15de en vroege 16de eeuw bij hoge uitzondering gebeurde. De bekendste "heylogebacker" die zijn werk signeerde is de Kartuizer monnik Jodocus Vredis.⁵³ Ook een zekere broeder Georgius, eveneens een Kartuizer

monnik, merkte een deel van zijn producten.⁵⁴ Voor welke persoon de letters G.G. staan is niet bekend. Pijpaarden voorwerpen zijn zowel door kloosterlingen als door zelfstandig werkende ambachtslieden geproduceerd.⁵⁵

Een tweede ditmaal drie dimensionaal uitgevoerde Maria met Kind bleef eveneens fragmentarisch bewaard. In tegenstelling tot het vorige object is dit beeld niet uit zuivere pijpaarde vervaardigd. Door (locale) roodbakkende klei aan de pijpaarde toe te voegen ontstond een baksel dat we terracotta noemen. Juist gedurende de eerste helft van de 16de eeuw waren terracotta beelden net zo algemeen als pijpaarden exemplaren.⁵⁶ Door de grote vraag naar dergelijke producten was het toevoegen van roodbakkende klei aan de pijpaarde mogelijk een middel om de kostprijs te drukken. Roodbakkende klei kon immers in de directe nabijheid gewonnen worden, terwijl de pijpaarde uit het Rijnland of de Maasstreek geïmporteerd moest worden. Voor het uiteindelijke product maakte de kleur van het baksel niet uit. De beelden en reliëfs werden zonder uitzondering gepolychromeerd. Omdat een witte ondergrond voor het beschilderen van de beelden echter wel noodzakelijk is, zijn de beelden gegrondeerd. Dit gebeurde bijvoorbeeld ook bij houten beelden. Van een dergelijke grondlaag vinden we bij terracotta beelden vrijwel altijd sporen terug in de plooiën van gewaden, zo ook bij ons exemplaar. De vorm van het beeld wijst op een 16de-eeuwse datering; zuiver gotische stijlkenmerken ontbreken.

Glas (Jaap Kottman)

Alle in de beerput aangetroffen glasscherven zijn groen van kleur, al komen diverse schakeringen voor. Het betreft zonder uitzondering zogenaamd laatmiddeleeuws woudglas, dat is vervaardigd in Europese glasateliers die gevestigd waren in bosrijke gebieden ten noorden van de Alpen. De gevonden scherven zijn vermoedelijk allemaal afkomstig van voorwerpen die in Duitse glasblazerijen zijn gemaakt. Onder de fragmenten zijn de resten van tenminste tien voorwerpen die als drinkgerei hebben gediend. Twee bekertjes waren bedoeld om wijn uit te drinken, vier andere bekertjes, waarvan slechts enkele fragmenten teruggevonden zijn, hadden mogelijk dezelfde functie. Vijf hoge glazen dienden voor het drinken van bier.

De twee wijnbekertjes zijn zogenaamde berkemeiers, ze hebben tot ongeveer halve hoogte een cilindrische of licht conische schacht, die met een omwonden draad van de conische cuppa gescheiden is. De schacht staat op een geknepen voetring en heeft een versiering van opstaande puntnoppen in verspringende horizontale rijen. Berkemeiers zijn te dateren in de periode 1500-1575.⁵⁷ De fragmenten van de in deze beerput aangetroffen berkemeiers hebben een kenmerkende blauwgroene kleur. De oorspronkelijke hoogte, en ook de breedte, van het eerste exemplaar zal ongeveer zeven centimeter bedragen hebben. Dit is voor opgegraven berkemeiers de meest gangbare maat. Het tweede exemplaar is gezien de diameter van de cuppa (zo'n negen centimeter) waarschijnlijk iets groter. Het aantal noppen is bij dit exemplaar niet meer te bepalen. De kleinere berkemeier heeft twee rijen van zeven noppen.

Vijf hoge smalle bierglazen uit de waterput zijn zogenaamde stangglazen. Het type stangglas waar ze toe behoren (gl-sta-2) begint cilindrisch vanaf de voet en gaat dan over in een zeven- of achthoekig model. De voet werd vervaardigd door de hete glasblaas van onderaf op te steken in een hoge punt, zodat deze werd dubbelgevouwen. Hierbij ontstond een holle rand en een voet die aansluit op de binnenzijde van de schacht.

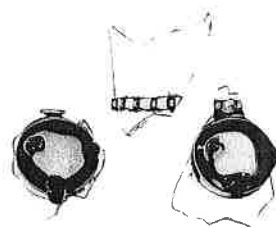
De versiering van stangglazen door middel van opgelegde draden of noppen kan variëren. De eenvoudigste uitvoering is een dubbele geribde draadwinding met regelmatige tussenruimten.

Meestal bestaat deze in totaal uit zes windingen (gl-sta-2a). Vaak is de dubbele winding gevormd uit één draad, soms zijn het twee aparte draden die dan echter meestal weer door een (vaak dunne) verticale draad met elkaar verbonden zijn. De versiering kan ook uitbundiger zijn. Zo komen opengewerkte manchetten (gl-sta-2b) en uitgetrokken draadwindingen in de vorm van slurven en/of dierenkopnoppen voor (gl-sta-2c). Soms in dezelfde

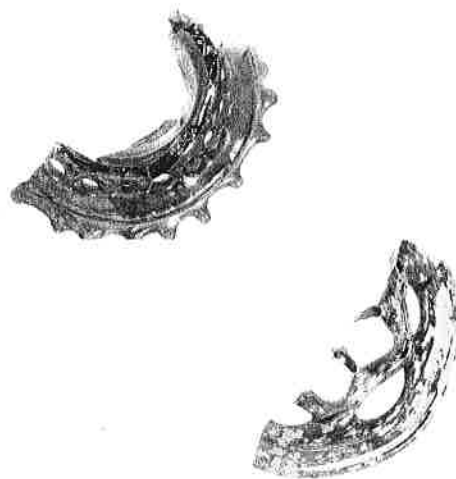
kleur als het stangglas, maar ook wel in blauw zoals in het geval van één exemplaar uit deze put.⁵⁸ De hoogte van deze glazen varieert tussen 22 en 28 centimeter. Productieafval van dergelijke stangglazen uit de periode 1500-1550 is gevonden te Eichsfeld in Thüringen.⁵⁹ In de periode 1500-1700 zijn ze ook in Nieste bij Grozsalmrode in Hessen vervaardigd.⁶⁰ Vondstcomplexen uit Dordrecht, Nijmegen en Tiel met dergelijke glazen zijn te dateren in de periode 1450-1600.⁶¹ Dierenkopnoppen kwamen tijdens dit onderzoek alleen in de vondstcomplexen uit de vroege periode - tot circa 1550 - voor. Alle stangglazen uit het hier besproken vondstcomplex dateren met zekerheid uit de 16de eeuw. Gelet op de overige vondsten lijkt een datering in het tweede en/of derde kwart van deze eeuw het meest waarschijnlijk. Het exemplaar met blauwe dierenkopnoppen is mogelijk iets vroeger.

Twee voetfragmenten van drinkglazen zijn opengewerkt. Het eerste fragment bestaat uit een voetring die met geknepen punten verbonden is met een tweede ring die eveneens in punten geknepen is. De tweede draadvoet is meer algemeen en heeft cirkelvormige geknepen draden die plaatselijk verbonden zijn met de buitenste dubbele winding. Deze opengewerkte voeten behoren tot een groep drinkglazen die te plaatsen is in de late 15de of vroege 16de eeuw.⁶² De daarbij behorende glastypen kunnen variëren. Meestal zijn het conische bekken met noppenversiering waaronder dierenkopnoppen, soms met daarbij gekruiste draden of opengewerkte draadversiering.⁶³ Cilindrische stangglastypen met opengewerkte voeten zijn ook bekend, eveneens met noppenversiering. Zeldzamer zijn koolstronken op een opengewerkte voet.⁶⁴

Het complex bevat naast drinkglazen ook twee flessen en een bodemfragment dat mogelijk van een flesje met opgestoken bodem afkomstig is. Een fles (gl-fle-17) is blauwgroen en bolvormig met een aan twee zijden afgeplatte buik. De fles heeft een versiering van diagonale ribbels. Een identiek flesje is gevonden bij het in 1575 verwoeste Klooster Eemstein in Zwijndrecht.⁶⁵ Verwante flesjes zijn elders in Nederland aangetroffen in vondstcomplexen uit de late 15de en/of 16de eeuw.⁶⁶ Van de tweede fles zijn alleen enkele kleine fragmenten bewaard gebleven. Het is een blauwgroene, vierzijdige fles (gl-fle-33). Dergelijke flessen

Fragmenten van een stangglas, met blauwe dierenkopnoppen

Fragmenten van drinkglazen met opengewerkte voeten

zijn vanaf de 16de eeuw in gebruik.⁶⁷ Het fragment van een opgestoken bodem (gl-fle-) is dunwandig en licht groen van kleur. Het is gezien het kleine formaat (ca. 6,5 cm in diameter) waarschijnlijk een medicijnflesje.

Van een fragmentarisch bewaard gebleven voorwerp (gl-) met een uitstaande conische lip (doorsnede 9,5 cm) is de functie niet bekend.

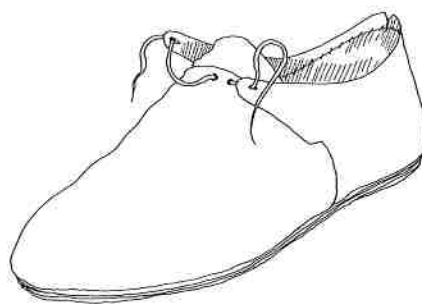
Leder (Olaf Goubitz)

De ledervondst uit dit complex omvat circa 30 onderdelen en/of fragmenten van schoeisel dat gedragen is tussen circa 1525 en circa 1575. De schoenen hebben de gebruikelijke modellen en behoren derhalve tot de algemeen voorkomende typen uit die tijd.⁶⁸ Ze zijn bijvoorbeeld goed vergelijkbaar met exemplaren die zijn gevonden in de binnenstad van Groningen.⁶⁹ Al het schoeisel is vervaardigd van runderleder. Geen der schoenen is compleet aanwezig, de tekeningen zijn derhalve reconstructies.

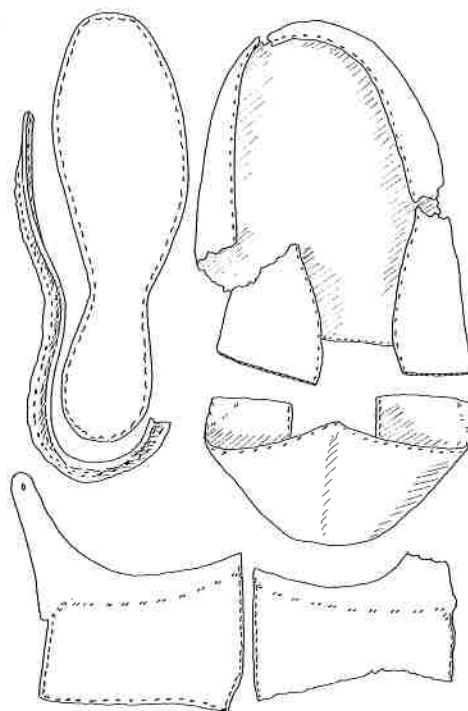
Het meest compleet is een zogenaamde veterbandschoen. Naast wat beschadigingen ontbreekt alleen de loopzool. In de twee gaatjes in het voorblad, waarop de tot veterbanden verlengde hielbladen aansluiten, zat de knoopveter. De versteviging van de hielbladen is zo ruim uitgevoerd dat ze waarschijnlijk als voering geïnterpreteerd moet worden.⁷⁰ Van een tweede schoen van hetzelfde type bleven alleen het voorblad, één hielblad en de hielversteviging bewaard.

Een voorblad is al wat rest van een knoopveterschoen, hielbladen en zoolwerk ontbreken. Wel is de tong die onder de sluitingsopening genaaid zat, geborgen.

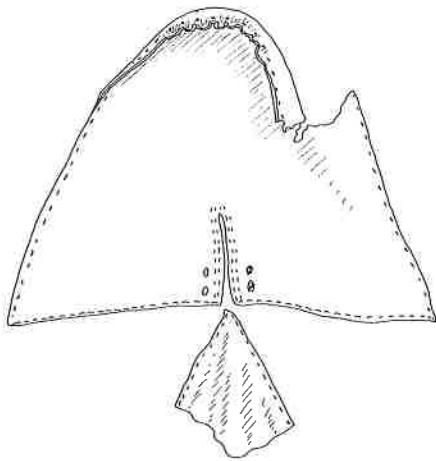
Ook van een muil ontbreken de loopzool en de lederen of kurken tussenzool of -vulling. Deze muil heeft een kap met vleugels, die tot aan de hiel reiken. De omgeslagen rand met naaigaten wijst op een, overigens ontbrekende, voering. Deze voering was waarschijnlijk van dun kalfs- of geitenleer vervaardigd.⁷¹ Van een kindermuil rest alleen het voorblad. Ook deze kap heeft, gezien de omgeslagen rand met naaigaten, een voering gehad. Met

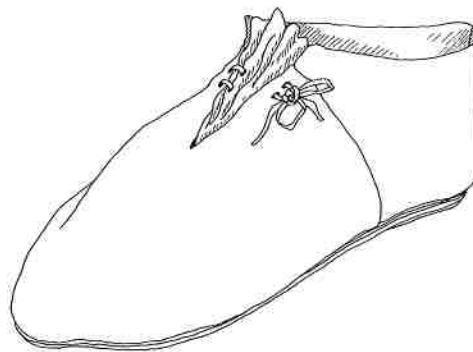
Veterbandschoen

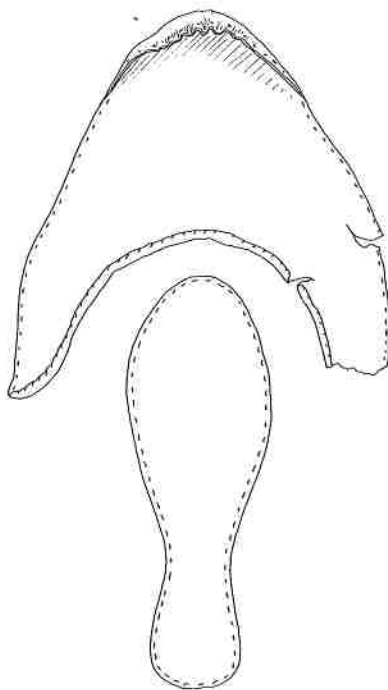
De verschillende onderdelen van de veterbandschoen

Voorblad van een knoopveterschoen

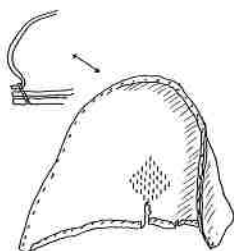

Reconstructie van een knoopveterschoen

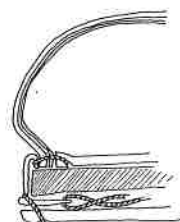

Muil

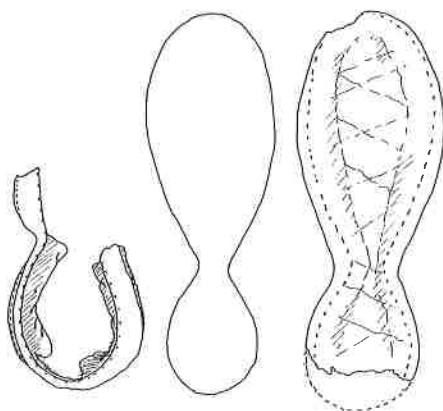
een els heeft de schoenmaker als decoratie een aantal steken in een ruitvorm aangebracht. Drie fragmenten behoren tot een derde muil. Niet alleen de slanke taille van de binnenzool wijst reeds in de richting van een muil, ook de op de bovenzijde van de loopzool aanwezige kruisende draadafdrukken wijzen op een voor dit type schoeisel specifieke maakwijze. Een doorsnede door zo'n muil toont de constructie waarmee bovenleder en zoolwerk middels een enveloppe (platform cover) verbonden zijn. Van de enveloppe bleef het hielgedeelte bewaard; de spandraden waarmee de enveloppe is gefixeerd hebben hierop draadindrukken achtergelaten.⁷² Twee losse zolen is al wat rest van een tweetal andere muilen. Hiervan is er één rond 1525 te dateren, terwijl het tweede exemplaar in de tweede helft van de 16de eeuw te plaatsen is. Van een kinder instapschoen zijn het voorblad en de zool aanwezig. Het kennelijk te nauw geworden voorblad is middels een extra

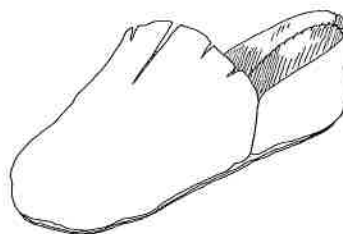
Gedecoreerd voorblad van een kindermuil

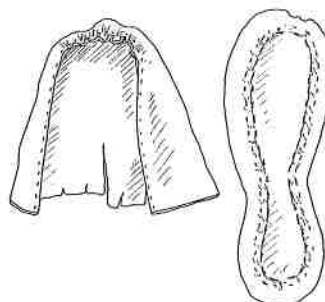
Doorsnede van de maakwijze van een muil

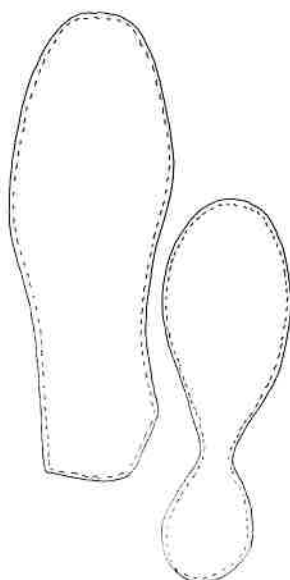
Drie fragmenten van een muil

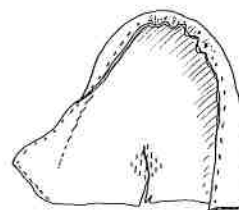
Kinderschoen

Voorblad en zool van kinderschoen

Twee losse zolen van Muilen

Voorblad van een gedecoreerd instapschoen

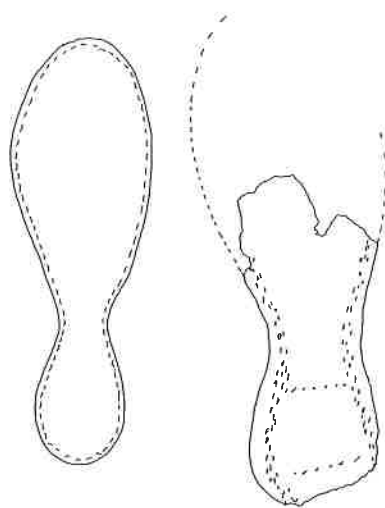
insnijding verruimd. Ook vertoont de neus sporen van een reparatie. De zool heeft een speciale naad waaruit blijkt dat dit schoentje binnenstebuiten is genaaid, een methode die stamt uit de Late Middeleeuwen. De wijze waarop deze zool werd aangenaaid verschilt echter. De schoen heeft slechts één zool terwijl al het gelijktijdige schoeisel dikke (dubbele) zolen had, hetgeen wijst op een gebruik binnenshuis.⁷³ Een tweede instapschoen heeft net als de eerder beschreven kindermuil een met een els aangebrachte ruitvormige versiering. Van deze schoen ontbreken hielblad en zoolwerk.

Van vier schoenen tenslotte konden de typen niet achterhaald worden. Eén ervan is een kinderschoenzool met een afdruk van de hak die er ooit op bevestigd heeft gezeten en een groef waarin de zoolsteken zijn gelegd. Daarnaast zijn er binnenzolen van twee schoenen waarvan er één bestemd was voor gebruik binnenshuis. De dubbele rij naaigaten op het fragment van een loopzool laat zien dat onder deze schoen minstens één keer een reparatiezool is genaaid.

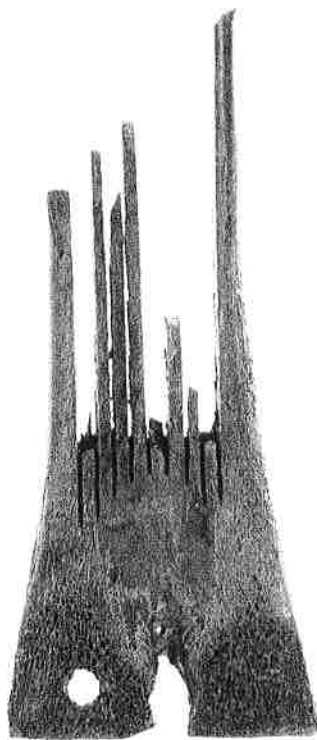
Bot

Botmateriaal is tijdens het bergen van de vondsten niet verzameld. Tussen het geborgen leer bleef bij toeval een tweetal botten bewaard. Het gaat om een humus van een rund en de kaak van een mannelijk varken.⁷⁴ De runder humus vertoont vraatsporen van een hond.

Bewerkt bot is alleen in de vorm van een kam aangetroffen. Deze kam is van een type dat in de Karolingische tijd verscheen,⁷⁵ en, zoals dit complex mede aantoon, tot in de 16de eeuw in gebruik bleef. In de literatuur worden dergelijke kammen veelal beschreven als wolkaardekam. Het betreft echter waarschijnlijk gewone haarkammen, waarvan de vorm bepaald wordt door de vorm van het gebruikte materiaal.⁷⁶

Binnenzolen van schoenen voor gebruik binnenshuis

Benen kam

Hout

Metaal

Hout

Houten voorwerpen vormen een bescheiden subgroep binnen dit vondstcomplex. Omdat de vondsten na conservering vrijwel direct tentoongesteld moesten worden, was er geen tijd om de houtsoorten van de voorwerpen te bepalen.

Het enige complete houten voorwerp onder de vondsten is een plak. Dergelijke plakken dienden om kinderen op school als terechtwijzing op de handen te slaan. Van dit type voorwerp zijn uit de Late Middeleeuwen en Vroege Nieuwe Tijd uit Nederland slechts enkele parallellen bekend. In Dordrecht werd tijdens de opgraving van het Minderbroederklooster een kindergraf gevonden met daarin een plak, een roe en een wastafel.⁷⁷ Uit de beerput van een Latijnse school in Groningen met een vulling uit de eerste helft van de 16de eeuw stamt een tweetal voorwerpen waarvan het waarschijnlijk is dat het plakken betreft.⁷⁸ In de Haarlemse binnenstad zijn drie plakken in een 15de-eeuwse vondstcontext gevonden.⁷⁹ Wat precies de context is waarbinnen de Haarlemse vondst geplaatst moet worden, blijft vooralsnog onbekend. In deze periode was op zo'n honderd meter van de vindplaats een grafelijke school, terwijl ook de Sint Bavo zo'n honderd meter verwijderd is.⁸⁰ Mogelijk moeten we denken aan een particuliere school. Uit Duitsland kennen we meerdere plakken uit een 14de-eeuwse afvalput van de St. Jacobi Latijnse school te Lübeck en één exemplaar uit een 17de-eeuwse afvalput van een klooster te Brenkhausen.⁸¹ Duidelijk is dat onze plak erop wijst dat in de nabije omgeving van de vindplaats onderwijs werd gegeven of dat (één van) de vroegere eigenaar(s) een functie als onderwijzer vervulde.

Naast de plak is er een fragment van een boekband dat verderop besproken zal worden.

Verder zijn er twee spieën, een fragment van een deksel of bodem en een kleine console gevonden.

Houten plak

Metaal

Een bronzen zegelstempel uit deze put is in het centrum voorzien van een wapenschild met daarboven een Franse lelie. Op het wapenschild staat een huismerk met erboven een ster en een gotische letter (?). Rondom het wapenschild is een nauwelijks leesbaar gotisch rand-schrift met de naam en de mogelijke titel van de vroegere eigenaar weergegeven. Voor zover leesbaar staat er "S(igilum ofwel zegel van) * Iohan * ... * * *". Het huismerk in het wapenschild wijst mogelijk op de niet adellijke komaf van zijn vroegere eigenaar.

Een belvormig messing voorwerp is de onderzijde van een kroonluchter. In de rand van het voorwerp (de bovenzijde) zitten drie gaatjes waarmee dit onderdeel onderaan een lichtkroon gemonteerd was. Het was in de Late

Bronzen zegelstempel met moderne afdruk

Onderzijde van een bronzen kroonluchter van hetzelfde type als die welke is weergegeven op Van Eycks schilderij van het Bruidspaar Arnolfini

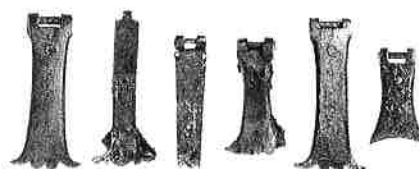
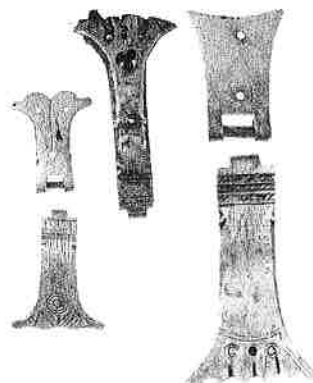
Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd gebruikelijk om meer complexe bronzen en messing voorwerpen uit diverse onderdelen samen te stellen. Op de onderzijde van het belvormige onderdeel is een leeuwenkop, met op primitieve wijze gevormde ogen, neus en manen, gesoldeerd. Door de gaten ter hoogte van de wangen was ooit een ring bevestigd. Deze was bedoeld om de kroon op en neer te halen wanneer hij al dan niet gebruikt werd. Een compleet bewaard gebleven lichtkroon daterend van rond 1500 uit de collectie van het Catharijne Convent in Utrecht heeft eveneens een leeuwenkop met ring door zijn bek aan de onderzijde.⁸² Ook een 15de-eeuws exemplaar dat is opgegraven in de Friese terp Nijklooster nabij het Scharnegoutum bezit een dergelijk onderdeel met leeuwenkop en ring.⁸³ De datering van het hier besproken onderdeel kan niet nauwkeuriger dan ergens in de 15de- of vroege 16de-eeuw geplaatst worden. Gedurende deze gehele periode kwamen messing lichtkronen alleen voor in de boedels van welgestelde lieden.⁸⁴ Een mooi voorbeeld van zo'n rijk interieur met een dergelijke kroonluchter is te vinden op het beroemde portret van het Bruidspaar Arnolfini van Jan van Eyck.

Twee andere voorwerpen uit dit complex die dienden om kaarsen in te laten branden zijn smeedijzeren lekbakken van kandelaars. De complete voorwerpen bestonden uit de teruggevonden lekbakken welke in combinatie met eveneens smeedijzeren kaarsenhouders op een blok hout waren bevestigd. Soortgelijke exemplaren komen ook voor in latoenkoper.⁸⁵

Onder de metaalvondsten vormt een grote groep boekbeslag naast de eerder beschreven houten plak een belangrijke indicatie voor het bepalen van de achtergrond van de vroegere eigenaar(s) van deze vondsten. Want hoewel het voorkomen van boekbeslag op zich niet ongewoon is in stedelijke vondstcontexten,⁸⁶ is het vinden van enkele tientallen voorbeelden in één enkele vondstcontext tamelijk uitzonderlijk. In Oldenzaal zijn eerder diverse stukken boekbeslag gevonden op het terrein van het voormalige St. Agnesklooster. Het betreft daar met een metaaldetector verzamelde losse vondsten. In Den Haag is eveneens op het terrein van een voormalig klooster een grote groep vergelijkbaar messing boekbeslag aangetroffen.⁸⁷ Een eerder genoemde beerput van een Larijnse school in Groningen bevatte naast speelgoed en schoolspullen ook fragmenten van boeken.⁸⁸ Het voorkomen van de boekbeslagen in deze beerput wijst derhalve waarschijnlijk op een geestelijke dan wel een aan

Smeedijzeren lekbak van een eenvoudige kandelaar

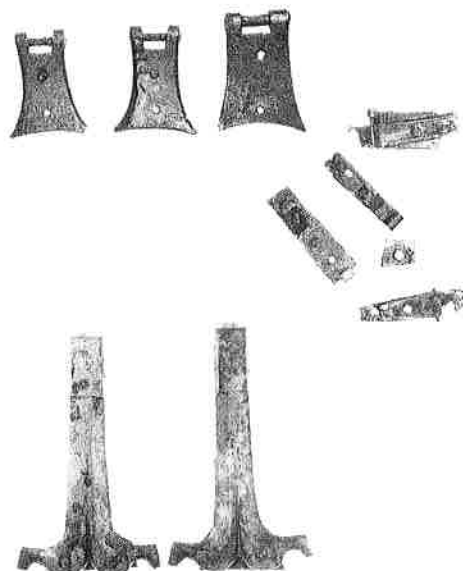
Messing boekbeslag

onderwijzen gerelateerde achtergrond voor de vroegere eigenaar(s) / gebruiker(s) van het huisraad uit deze put. Een combinatie van deze functies in een kapittelschool is, zoals eerder uiteen werd gezet, het meest voor de hand liggend.

De 22 messing boekbeslagen zijn veelal voorzien van ingegraveerde of ingeslagen cirkels en lijnwerk. In alle gevallen betreft het onderdelen van boeksluitingen. In één geval werd een dergelijke sluiting op het oorspronkelijk houten bord aangetroffen. Tussen het houten bord en messing sluiting is nog een restant van de leren overtrek aanwezig. Ingekraste lijnen laten zien dat ook deze versierd was.⁸⁹

Eén groep beslag wijkt zowel qua vorm als versiering af. Het betreft uit meerdere delen bestaande, gegoten beslagen. De fijne ranken versiering, typerend voor de late 15de en vroege 16de eeuw, was aangebracht in de mal waarin het beslag gegoten werd. Of het ook in dit geval om boekbeslag gaat is niet duidelijk. Mogelijk vormt het een restant van het sluitwerk van een klein kistje of een aanverwant voorwerp. Ook een koperen fragment van een ornament in de vorm van Gotisch maaswerk is mogelijk afkomstig van een kistje of een klein meubel. Het fragmentarisch bewaard gebleven ornament kwam tot stand door kleine strookjes latoenkoper op te rollen tot een "holle draad", waarna de losse onderdeeltjes aan elkaar gesoldeerd werden.

Een eveneens fragmentarisch bewaard gebleven smeedijzeren beslagstuk is met zekerheid afkomstig van een kist. Het betreft een dun stuk uitgesmeed ijzer, met aan één uiteinde een rond, plat stuk, dat door regelmatige afwisselende rechte en ronde inkepingen rozetvormig is gemaakt. Aan het andere uiteinde bevond zich mogelijk eenzelfde, thans ontbrekende rozet. Een vroeg-16de-eeuwse ronde smeedijzeren slotplaat uit Amsterdamse bodem heeft een vergelijkbare rozetvorm met de karakteristieke afwisselende rechte en ronde inkepingen.⁹⁰ Het Oldenzaalse beslag is waar-

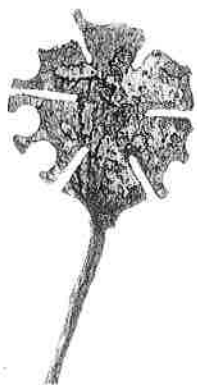
Diverse messing boekbeslagen

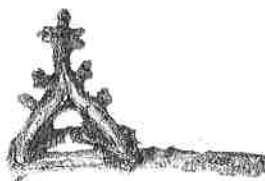
Fragment van een houten bord van een boek met restant leren overtrek en een messing beslag

Messing beslag van een kistje

Smeedijzeren beslag van een kist

Messing ornament van kistje in de vorm van gotisch maaswerk

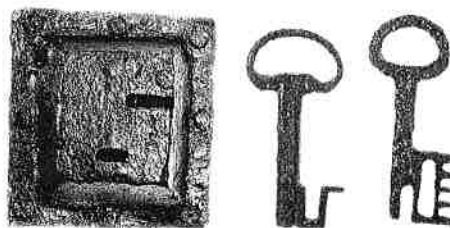

Vergelijkbaar beslag op een 15de-eeuwse (geld)kist in het National Museum in Nürnberg

schijnlijk afkomstig van een (geld)kist van een vergelijkbaar type als een kist uit de collectie van het Nationalmuseum in Nürnberg.⁹¹ In de Late Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd waren ook (geld)kisten in gebruik die in plaats van het zojuist beschreven beslag voorzien waren van gladde smeedijzeren banden.

Mogelijk zijn de diverse fragmenten van ijzeren banden die eveneens in deze put aangetroffen zijn van een dergelijke kist afkomstig. Ook een in de vulling van de put gevonden ijzeren slot en een sterk aangetaste slotplaat met daarin een sleutelgat maakten waarschijnlijk ooit deel uit van zo'n kist. Van een vijftal sleutels bleven er twee vrijwel compleet bewaard. De sleutels zijn kleiner dan het gebruikelijke formaat deursleutel. Dit wijst erop dat ook deze voorwerpen ooit in de sloten van meubels pasten, dan wel dat ze bij hangsloten hoorden. Onduidelijk is of een fragment van een smeedijzeren scharnier afkomstig is van één van de beschreven meubelstukken, of dat dit ooit op een deur bevestigd was.

Onder de metaalvondsten bevinden zich ook enkele stukken bestek. Onder de vier ijzeren messen is er slechts één exemplaar dat nagenoeg compleet bewaard bleef. Het betreft een eenvoudig type tafelmess, voorzien van een onversierd houten handvat.⁹² De drie andere messen zijn te fragmentarisch bewaard gebleven om ze nader te specificeren. Van een 16de-eeuwse tinnen lepel bleef alleen de ronde bak bewaard. Het merk waarmee deze lepel ooit gekeurd was, stond waarschijnlijk op de steel.⁹³ Tijdens de opgraving zijn diverse fragmenten geborgen van wat ooit een ijzeren tasbeugel was.⁹⁴ De zeer slechte staat waarin deze verkeerde, leidde er toe dat dit voorwerp, nog voordat het geconserveerd kon worden, verloren ging. Het is derhalve niet bekend of het hier gevonden exemplaar rijk versierd was, zoals een eerder in Amsterdam opgegraven voorbeeld,⁹⁵ of dat het, zoals een eerder in Oldenzaal opgegraven tasbeugel,⁹⁶ veel eenvoudiger was. Van de ooit voor dit voorwerp bestemde inhoud -muntgeld- bevatte de vulling van de put helaas slechts enkele voorbeelden; een drietal onleesbare koperen munten.

Smeedijzeren slot en sleutels afkomstig van meubels

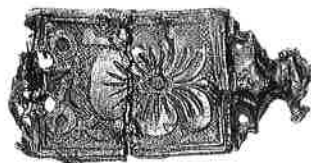
Onder de kleine groep van de kleding accessoires vinden we onder meer een tinnen mantelhaak. Het betreft een rijkversierde platte speld die diende om kledingstukken als mantels en dergelijke te sluiten.⁹⁷ De naar binnen gebogen haken ontbreken. Een zeer vergelijkbare speld uitgevoerd in zilver is als losse vondst aangetroffen in Rotterdam.⁹⁸

Deze Rotterdamse vondst wordt tussen 1700 en 1800 gedateerd, een datering die gezien de hier besproken context zeer onwaarschijnlijk is. Eveneens van tin is een met een bloem versierde riemtong. Ooit was tussen dit voorwerp het uiteinde van een riem ingeklemd. Een zeer verwante riemtong is gevonden in een 16de-eeuwse vuilnisbelt in Middelburg.⁹⁹ Van een drietal tinnen knopen zijn er twee identiek. Mogelijk bevonden deze zich op het moment van afdanken aan (een fragment van) een kledingstuk.¹⁰⁰ Beide knopen zijn van een type waarvan ook een exemplaar werd gevonden tussen de uit 1596 daterende overblijfselen van het Behouden Huys op Nova Zembla.¹⁰¹ In Amsterdam werden tinnen knopen van dit type gevonden in contexten uit de late 16de en vroege 17de eeuw.¹⁰² Van de andere knoop uit dit vondst-complex is eveneens in Amsterdam een parallel aangetroffen.¹⁰³ Dit exemplaar stamt uit het laatste kwart van de 16de eeuw. Met enkele gordelsluitingen en ringen en ogen besluiten we de groep van de kleding accessoires.¹⁰⁴

Het verstellen of repareren van kleding gebeurde, getuige de vondst van een schaar, een vingerhoed en een tweetal zilveren naalden ook thuis. De smeedijzeren schaar bestaat uit twee aan elkaar vastgeklonken delen. Dergelijke tweedelige scharnierscharen zijn in deze periode minder algemeen dan de uit één stuk vervaardigde knijpscharen.¹⁰⁵ Overigens kan deze schaar ook zijn gebruikt voor andere werkzaamheden, zoals het (opnieuw) inbinden van boeken. De vingerhoed is een geperst exemplaar waarvan

Tinnen mantelhaak

Tinnen riemtong

Drie tinnen knopen

Smeedijzeren schaar en messing vingerhoed

Natu

uit Amsterdamse bodem diverse 16de-eeuwse parallellen bekend zijn.¹⁰⁶

Een latoenkoperen musketmaat en een tweetal loden musketkogels duiden erop dat de vroegere bezitter(s) van het hier besproken huisraad vermoedelijk ook wapens in bezit had(den). De musketmaat diende om een bepaalde hoeveelheid buskruit, voldoende voor één schot, mee te dragen.

Musketmaten werden, twaalf in getal, megedragen aan een bandelier. Uit circa 1596 dateren vergelijkbare gefelste en dichtgesoldeerde messing musketmaten die zijn gevonden tussen de overblijfselen van het Behouden Huys op Nova Zembla.¹⁰⁷

De laatste vondstcategorie onder het metaal bestaat uit enkele stukken gereedschap. Van een platkant bijl zijn in de literatuur geen exacte parallellen te vinden. Eén zijde van deze bijl is versierd door ingevijlde lijnen. Twee andere ijzeren voorwerpen waren ooit op een stok bevestigd. Met deze voorwerpen konden materialen worden opgestoken. Zo kon hiermee bijvoorbeeld de eerder besproken lichtkroon naar het plafond worden geduwd, dan wel juist omlaag worden gehaald.

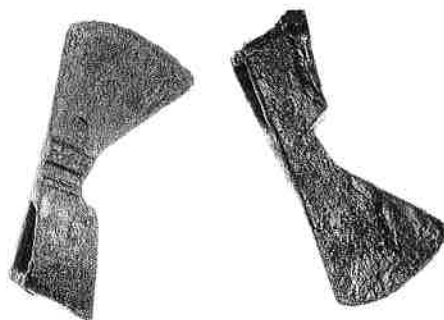
Met een hamerkop bout, een vijftal spijkers, een mogelijke metseltroffel, een spie en een viertal indetermineerbare voorwerpen, alle van smeedijzer, besluiten we de groep metaalvondsten.

Natuursteen

Een grijs, zandstenen bouwfragment uit dit vondstcomplex was waarschijnlijk ooit een ornament van een natuurstenen schouw. Naast dit fragment kwam uit de vulling van de put ook nog een groot deel van een natuurstenen kozijn tevoorschijn. Andere bouwfragmenten zijn niet aangetroffen.

Latoenkoperen musketmaat

Voor- en achterzijde van een platkantbijl

Smeedijzeren voorwerpen om dingen mee op te steken

Natuurstenen ornament mogelijk van een schouw

Conclusie

De vraag hoe de zojuist besproken vondstgroep nu precies geduid moet worden, is niet met zekerheid te beantwoorden. In de inleiding is reeds gesteld dat het in de put gevonden afval waarschijnlijk in één keer gedumpt is. Wanneer we ons hierbij een gebeurtenis proberen voor te stellen dan kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een verhuizing of een sterfgeval. In dat geval blijft het onbruikbare restant van een boedel achter, om vervolgens als afval afgevoerd of gedumpt te worden. Wanneer een dergelijk evenement aan de basis van deze vondstgroep ligt, verklaart dit de grote verscheidenheid aan gevonden objecten. De variatie aan soorten gebruiksgoederen en de materialen waaruit deze vervaardigd zijn, contrasteert in hoge mate met dat wat doorgaans in bijvoorbeeld een beerput aangetroffen wordt. Hierin werd namelijk afval gegooid dat gedurende het dagelijks leven geproduceerd werd. Etensoorresten, gebroken of versleten huisraad en gestorven huisdieren vonden tezamen met de dagelijkse behoefte hun weg naar de beerput. Bij grote opruimacties, waarbij items uit de gehele inboedel afgedankt werden, werd het vrijkomende afval doorgaans elders gedumpt. De in onbruik geraakte waterput was waarschijnlijk zo'n plaats.

Op grond van de houten plak uit deze vondstgroep kan de veronderstelde link tussen de vondstlocatie en een onderwijzer als bewoner van dit perceel veel verder in pre-reformatorische tijden teruggevoerd worden. Waarschijnlijk is het huis dat gedurende de 16de eeuw op deze locatie stond, bewoond door een geestelijke, mogelijk een vicaris. Gedurende de Late Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd was het gebruikelijk dat het onderwijs op een basisniveau verzorgd werd door aan parochiescholen verbonden geestelijken.¹⁰⁸ In grotere steden groeiden sommige van deze parochiescholen uit tot Latijnse scholen. De destijds aan de Plechelmuskerk verbonden Latijnse school was gevestigd in de noordelijke zijbeuk van deze kerk.

Wanneer bovenstaande gegevens gecombineerd worden, is het niet onwaarschijnlijk dat het gevonden huisraad het restant vormt van de boedel van een Oldenzaalse geestelijke (vicaris) die rond 1580 'op de schop ging'. Of hier een verhuizing, een sterfgeval of een andere reden aan ten grondslag lag, blijft onbekend. Het gevonden zegelstempel zou op een sterfgeval kunnen duiden. Het gebruik van een dergelijk object was immers strikt aan een persoon gebonden. Mogelijk onthult de op het zegel geplaatste naam ooit wie deze persoon was. In combinatie met historische bronnen kan dan wellicht de exacte datering van de vondstgroep achterhaald worden. De verschillen in de dateringen van de verschillende voorwerpen uit deze vondstgroep worden wellicht verklaard door de variatie in de gemiddelde levensduur van de diverse objecten. Sommige voorwerpen gaan immers langer mee dan andere. Wanneer de hier gestelde hypothese een juiste is dan geeft de vondst ons een zeldzame glimp van het huisraad van een 16de-eeuwse geestelijke. Benadrukt wordt dat een en ander niet meer dan een hypothese kan zijn. Dat het ontstane beeld fragmentarisch is, ligt voor de hand. Ook thans zou het onmogelijk zijn om een complete inboedel te reconstrueren aan de hand van wat er na de ontruiming van een woning op de afvalhoop belandt. De reeds diverse malen ter sprake gekomen houten plak illustreert dat de geestelijke over wiens vroegere eigendommen wij waarschijnlijk beschikken onder meer een functie als onderwijzer aan de Latijnse school vervulde. Het in de put gevonden kinderschoeisel zou er overigens op kunnen wijzen dat ook op de onderzoekslocatie zelf onderwezen werd. De boeken waarop de gevonden boekbeslagen ooit bevestigd waren, vervulden mogelijk een rol bij het verstrekken van kennis. Niet uitgesloten is dat de hier woonachtige geestelijke of een van zijn bedienden op deze locatie reparatiewerk verrichtte aan het boekenbezit van het kapittel. Overigens kan een deel van het boekenbezit ook een meer privaat karakter hebben gehad. Sommige werken waren mogelijk bestemd voor de wijd verspreide gebruiken rondom de dagelijkse devotie. Ook een beeld en een plaquette

wezen hun eigenaar er dagelijks op waar het in zijn leven echt om draaide. Zelfs via zijn drinkgerei werd onze geestelijke aangespoord een goed en kuis Christelijk leven te leiden. Dat een deel van zijn drinkgerei evenwel een meer profaan karakter had, bewijst de snelle waarmee hij zijn loyaliteit aan Philips II uitte. Dat onze geestelijke ook in het dagelijks leven meer profane activiteiten ontplooiden, bewijst zijn zegelstempel. Met een dergelijk voorwerp werden immers vooral zakelijke transacties bevestigd. De kruithoorn en musketkogels lijken erop te wijzen dat onze geestelijke ook wapentuig bezat.

De meest omvangrijke groep onder de vondsten wordt gevormd door keramische en glazen voorwerpen. Het meeste materiaal werd waarschijnlijk in Oldenzaal of zijn nabije omgeving vervaardigd. Naast eenvoudig gebruiksgoed dat uitgevoerd is in grijs-, rood-, en witbakkend aardewerk is er ook fraai drinkgerei in steengoed en glas. Een majolica bord was in die dagen zelfs in West-Nederland geen alledaags bezit,¹⁰⁹ in Oldenzaal moet het echter nog veel schaarser geweest zijn. Ook een bronzen kroonluchter was alleen in de rijkere huishoudens te vinden. Het lijkt erop dat enkele afgedankte meubels en/of (geld)kisten tot brandhout zijn verwerkt. Alleen een slot en delen van het smeedijzeren beslag bleven achter. Ook dergelijke meubels waren destijds zeker niet in iedere boedel aanwezig. Al deze voorwerpen wijzen erop dat onze geestelijke zich in materieel opzicht kon meten met de rijkere stedelijke middenklasse.

Het zojuist geschetste beeld sluit goed aan op dat wat ontstond aan de hand van eerdere archeologische vondsten die in Nederland gedaan zijn op woonplaatsen van vertegenwoordigers van de laatmiddeleeuwse of vroegmoderne geestelijkheid. Zo wijzen bijvoorbeeld de vondsten van kloosters in Delft, Kampen, Middelburg, Leiden en Neijeklooster op een bovengemiddelde levensstandaard van hun vroegere eigenaren.¹¹⁰ Vooral de vondsten van rijk versierd steengoed, glas, tinglaazuur aardewerk en/of bronzen kaarsenhouders vallen op binnen deze vondstgroepen. De vondsten zijn vaak alleen vergelijkbaar met die van kastelen en woonplaatsen van rijke stedelijke burgerij.¹¹¹ Wanneer archeologische vondsten uit vondstcontexten zoals die welke zojuist beschreven is, vergeleken kunnen worden met boedelinventarissen¹¹² en door overlevering bewaard gebleven realia zoals die thans in museumcollecties te vinden zijn¹¹³ dan moet het op termijn mogelijk zijn om gedetailleerde reconstructies te maken van de interieurs van de verschillende groepen binnen de pre-industriële samenleving. Daarnaast kunnen aan de hand van min of meer gesloten vondstgroepen als de inhoud van deze waterput lokale typochronologieën voor keramiek en glas opgesteld worden. Want hoewel de archeologie inmiddels meer dan 100 jaar als wetenschap beoefend wordt, zijn dergelijke typochronologieën nog steeds niet of nauwelijks voorhanden. Dit terwijl een dergelijk instrument aan ieder gedegen archeologisch onderzoek ten grondslag zou moeten liggen.

Tellijsten van de keramiek en het glas

K/F = Keulen/Frechen
 RA = Raeren
 SB = Siegburg
 WML = Westmünsterland
 WN = West-Nederland

s1-sne-1 1 (SB)
 s1-sne-2 2 (SB)
 s1-tre-4 1 (SB)
 s1-tre- 1 (SB)
 s2-kan-19 2 (K/F of WML)
 s2-kan- 2 (K/F)
 s2-kan- 2 (RA)
 totaal 11

g-pis-6 5 (WML ?)
 g-kom- 5
 g-spi-1 1
 g- 1
 totaal 12

r-bak-18b 1
 r-bak- 1
 r-bor-1 3
 r-bor-6 1
 r-bor-39 1
 r-bor-40 2
 r-dek-1 2
 r-gra-8 1
 r-gra-109 3
 r-gra- 2
 r- 7
 totaal 24
 w-kop-33 1
 w-kop- 2
 totaal 3

ha-bor-1 1 (K/F ?)
 ha-bor- 1 (K/F ?)
 ha- 1 (K/F ?)
 totaal 3

dw-bor- 1 (WML)
 totaal 1

m-bor- 1 (WN)
 totaal 1
 totaal keramiek 58

gl-ber-1 2
 gl-fle-17 1
 gl-fle-33 1
 gl-sta-2 4
 gl-sta-2c 1
 gl-? 6
 totaal glas 15
 eindtotaal 73

Ca

1a.
 1b.
 2.
 3.
 4a.
 4b.
 5a.
 5b.
 5c.
 5d.
 6a.
 6b.
 6c.
 7.
 8.
 9.

cat
 1a.
 1b.
 2.
 3.
 4a.
 4b.
 5a.
 5b.
 5c.

6a.
 6b.
 6c.
 7.
 8.
 9.

Catalogusnummer

- 1a. inventarisnummer
- 1b. vondstassemblage
- 2. code van het type
- 3. datering van het voorwerp
- 4a. Ø/hoogte, maten in cm (afgerond op halve centimeters)
- 4b. beschrijving van het type
- 5a. baksel
- 5b. kleur/glazuur
- 5c. beschrijving van de decoratie
- 5d. diversen
- 6a. bodem
- 6b. oor/steel/knop/greep/nokjes
- 6c. mate van compleetheid
- 7. functie/benaming van het voorwerp
- 8. productiecentrum
- 9. literatuur

cat. 1

1a. OZSP-3

1b. afvalput ca. 1580

2. s1-sne-1

3. 1575

4a. 7/-

4b. snelle met band onderlangs de rand, platte bodem

5a. steengoed zonder oppervlakte behandeling

5b. "asglazuur" vlekken

5c. drie appliques met wapenschilden: het wapen van Spanje (Philips II) met een keten van het Gulden Vlies, het wapen der Habsburgers met de rijksadelaar en een keten van het Gulden Vlies (gedateerd: 1575) en het wapen van het graafschap Jülich-Kleef-Berg (mogelijk H.H. = Hans Hilgers)

6a. standvoet

6b. lintoor (ontbreekt)

6c. fragment, bovenzijde ontbreekt

7. snelle

8. Siegburg

9. Klinge 1972. cat.nr. 297.

- cat. 2
 1a. OZSP-1
 1b. afvalput ca. 1580
 2. sl-tre-4;
 3. 1525-1575
 4a. 5/11,5
 4b. trechterbeker met klein lichaam en bolle trechter
 5a. steengoed zonder oppervlakte behandeling
 5b. "asglazuur" vlekken
 5c. op buik ingesneden distelbladen
 6a. geknepen standring (stervormig)
 6b. lintoor
 6c. compleet m.u.v. deel trechter
 7. trechterbeker;
 8. Siegburg
 9. Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, 179-180.

1:2

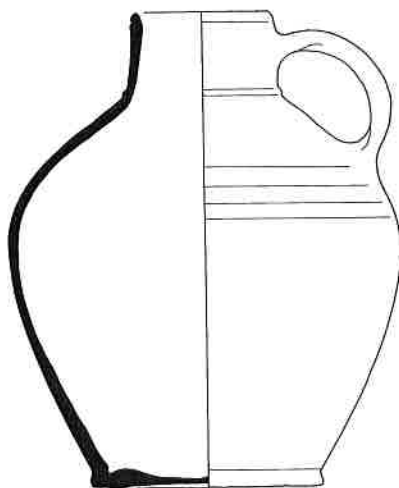

- cat. 4
 1a. OZ
 1b. afva
 2. g-p
 3. 152
 4a. 14/
 4b. pisp
 ranc
 5a. zeer
 5b. "asg
 5d. bak
 6a. stan
 6b. line
 6c. corr
 7. pisp
 8. We:

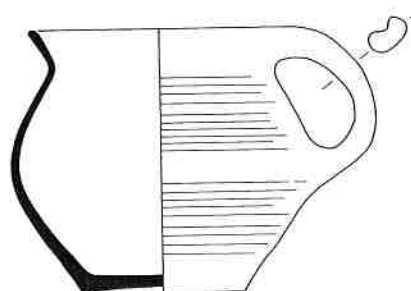
- cat. 3
 1a. OZSP-2
 1b. afvalput ca. 1580
 2. s2-kan-19
 3. 1520-1560
 4a. 8/25,5
 4b. kan met afgeronde buikknik en iets toelopende
 hals met ribbel op halsaanzet en groef onder
 langs rand, op standvoet
 5a. steengoed met oppervlakte behandeling
 5b. zoutglazuur
 6a. standvoet
 6b. lintoor
 6c. compleet
 7. (voorraad)kan
 8. Keulen/Frechen of Westmünsterland
 9. Sarfatij 1979, 517-518; Elling 1994, 47-50

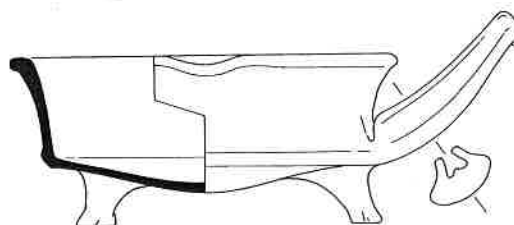
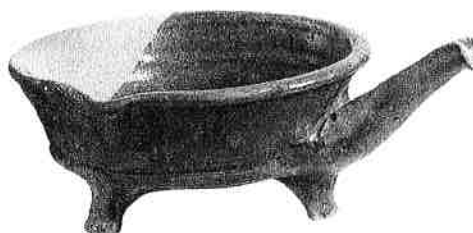
- cat. 5
 1a. OZ
 1b. afva
 2. r-ba
 3. 152
 4a. 21,5
 4b. bakj
 ranc
 5a. rooc
 5b. inw
 5c.
 5d. berc
 6a. drie
 6b. sam.
 6c. com
 7. bakj
 8. (om
 9. Bitt

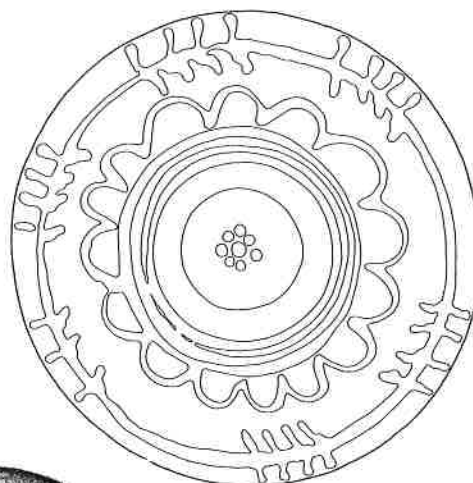
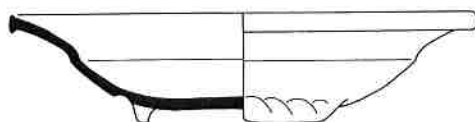
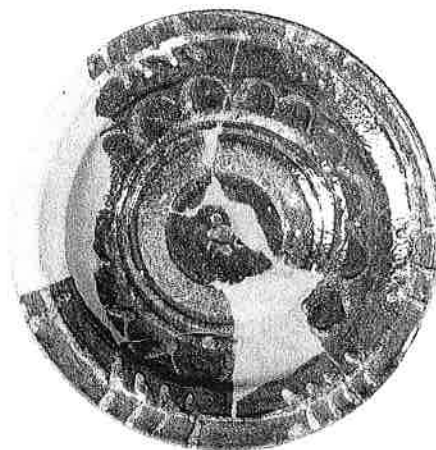
- cat. 4
 1a. OZSP-4
 1b. afvalput ca. 1580
 2. g-pis-6
 3. 1525-1575
 4a. 14/14,5
 4b. pispot met afgeronde buikknik en uitgebogen
 rand, standvlak
 5a. zeer hard gebakken grijs aardewerk
 5b. "asglazuur" vlekken
 5d. bakfout aan onderzijde (blaas)
 6a. standvlak
 6b. lintoor
 6c. compleet (geheel intact)
 7. pispot
 8. Westmünsterland of (omgeving) Oldenzaal

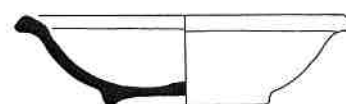
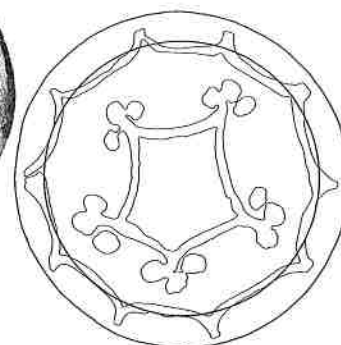
- cat. 5
 1a. OZSP-5
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-bak-18b
 3. 1525-1575
 4a. 21,5/9
 4b. bakpan met zijwand en afgeronde niet-verdikte
 rand
 5a. rood aardewerk
 5b. inwendig loodglazuur
 5c.
 5d. beroet, schenklip
 6a. driepoot
 6b. samengeknepen steel
 6c. compleet m.u.v. deel rand
 7. bakpan
 8. (omgeving) Oldenzaal ?
 9. Bitter e.a. 1997b. 47

- cat. 6
 1a. OZSP-6
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-bor-1
 3. 1525-1575
 4a. 24,5/6
 4b. bord met uitgebogen vlag en van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
 5a. rood aardewerk
 5b. inwendig loodglazuur
 5c. ornamentale slibversiering
 5d. beroet
 6a. drie standlobben
 6b.
 6c. vrijwel compleet
 7. bord
 8. Oldenzaal ?
 9.

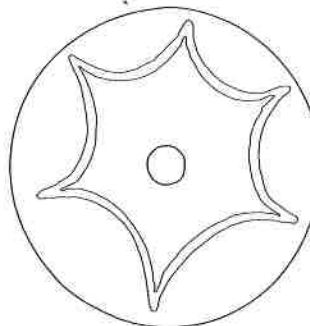
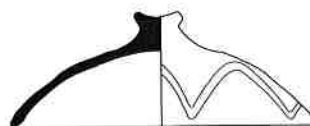
- cat. 7
 1a. OZSP-7
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-bor-39
 3. 1525-1575
 4a. 17,5/4,5
 4b. diep afgerond bord met uitgebogen rand, op standring
 5a. rood aardewerk
 5b. inwendig loodglazuur
 5c. slibboogjes op spiegel en vlag
 5d.
 6a. standring
 6b.
 6c. compleet m.u.v. delen rand
 7. bord
 8. Oldenzaal ?
 9.

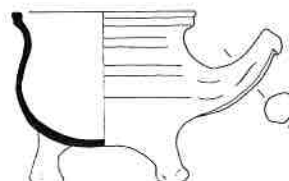
- cat. 8
 1a. OZSP-8
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-bor-40
 3. 1525-1575
 4a. 18,5/4
 4b. afgerond bord met smalle geknikte vlag, op standvlak
 5a. rood aardewerk
 5b. inwendig loodglazuur
 5c.
 5d.
 6a. standvlak
 6b.
 6c. compleet m.u.v. deel rand
 7. bord
 8. Oldenzaal ?
 9.

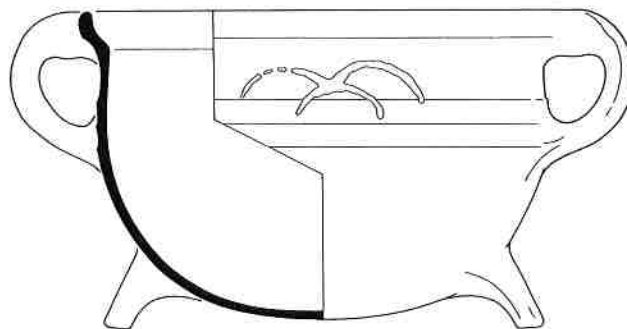
- cat. 9
 1a. OZSP-9
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-dek-1
 3. 1525-1575
 4a. 17/6
 4b. bol deksel met rechte rand en knop
 5a. rood aardewerk
 5b. ongeglazuurd
 5c. slibboogjes
 5d.
 6a.
 6b. knop
 6c. fragment, compleet profiel
 7. deksel
 8. Oldenzaal ?
 9.

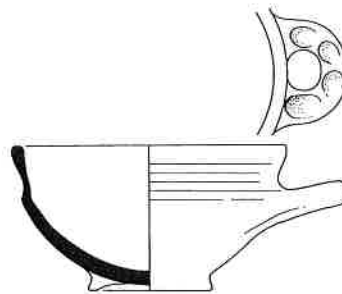
- cat. 10
 1a. OZSP-10
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-gra-8
 3. 1525-1575
 4a. 10/9,5
 4b. grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
 5a. rood aardewerk
 5b. inwendig geheel en op schouder spaarzaam geglazuurd
 5c.
 5d. tegenover steel berceet
 6a. driepoot
 6b. steel
 6c. fragment, compleet profiel
 7. grape
 8. Westmünsterland of Oldenzaal
 9.

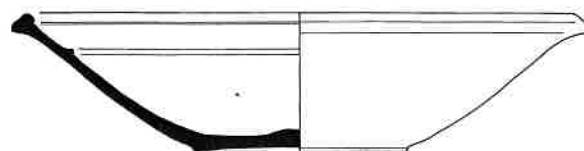
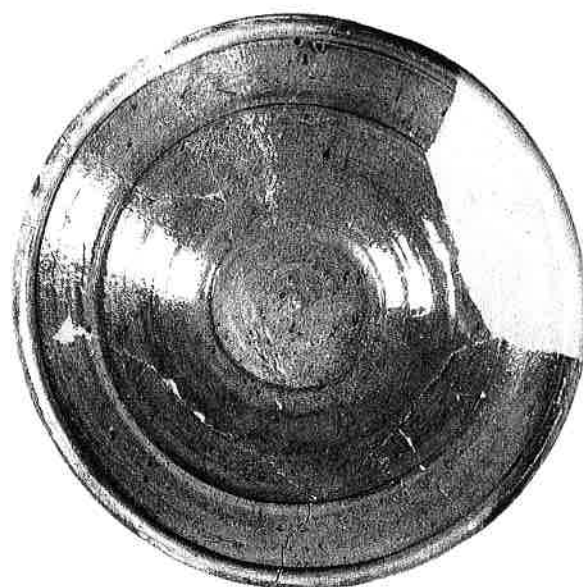
- cat. 11
 1a. OZSP-11
 1b. afvalput ca. 1580
 2. r-gra-109
 3. 1525-1575
 4a. 28/18
 4b. bolle wijde grape met afgeronde kraagrand met
 dekselgeul
 5a. rood aardewerk
 5b. inwendig geheel en op schouder spaarzaam
 geglazuurd
 5c. slibboogjes
 5d. beroet
 6a. driepoot
 6b. twee worstoren
 6c. fragment, compleet profiel
 7. grape
 8. Westmünsterland of Oldenzaal
 9.

- cat. 12
 1a. OZSP-12
 1b. afvalput ca. 1580
 2. w-kop-31
 3. 1525-1575
 4a. 15/8
 4b. kop met buikknik en verdikte afgeronde rand,
 op standring
 5a. wit aardewerk
 5b. inwendig loodglazuur
 5c.
 5d.
 6a. standring
 6b. horizontaal worstoor met vingerindrukken
 6c. fragment, compleet profiel
 7. (eet)kop
 8. Westmünsterland of Oldenzaal
 9.

- cat. 13
 1a. OZSP-13
 1b. afvalput ca. 1580
 2. ha-bor-1
 3. 1525-1575
 4a. 328
 4b. bord met platte bodem en platte spiegel, rand
 aan buitenzijde aangedrukt
 5a. hofner aardewerk
 5b. inwendig loodglazuur met mangaan spikkels
 5c.
 5d. twee ophanggaatjes in vlag
 6a. standvlak
 6b.
 6c. compleet m.u.v. deel rand
 7. bord
 8. Duitsland (Keulen ?)'s
 9. Bitter e.a. 1997b, 22

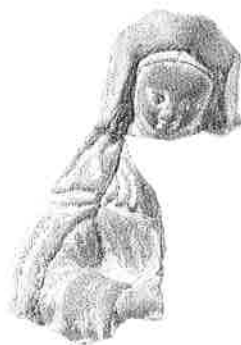
- cat. 14
 1a. OZSP-13
 1b. afvalput ca. 1580
 2. pyp-pla-
 3. 1525-1575
 4a. -/-
 4b. plaquette
 5a. pijpaaarde
 5b.
 5c. Maria met Kind
 5d. in een mal gedrukt, twee ophanggaten, merk op
 achterzijde: G.G. (gestempeld) en secundair
 ingekraste H
 6a.
 6b.
 6c. fragment
 7. plaquette
 8. Duitsland?
 9. Ostkamp 2000, 217

1:2

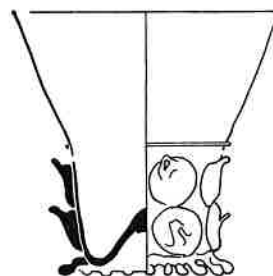

- cat. 15
 1a. OZSP-13
 1b. afvalput ca. 1580
 2. ter-bee-
 3. 1525-1575
 4a. -/-
 4b. beeld
 5a. terracotta
 5b.
 5c. Maria met Kind
 5d. in een mal gedrukt, resten van grondering
 6a.
 6b.
 6c. fragment
 7. beeld
 8. lokaal of regionaal
 9. Ostkamp 2000, 217

1:2

- cat. 16
 1a. OZSP-14
 1b. afvalput ca. 1580
 2. gl-ber-1
 3. 1500-1575
 4a. 9/-
 4b. berkemeier met conische cuppa die op de overgang naar de conische of cilindrische schacht met een draad is afgezet, met twee of meer verspringende horizontale rijen van opgerichte puntnoppen, opgestoken bodem met pontilmerk, geknepen voetring
 5a.
 5b. blauwgroen
 5c.
 5d. conische schacht
 6a. opgestoken pontilmerk
 6b.
 6c. fragment
 7. berkemeier
 8. Duitsland
 9. Baumgartner 1987, 79 - nr. 82

cat. 17

1a. OZSP-15

1b. afvalput ca. 1580

2. gl-fle-17

3. 1475-1550

4a. 6/-

4b. kleine ovale fles met of zonder draad rondom hals, beneden opstaande ribbels die naar boven toe abrupt naar rechts of links draaien, met opgestoken bodem met pontilmerk, ook met oren

5a.

5b. blauwgroen

5c.

5d. zonder draad rond hals, naar rechts draaiende ribbels

6a.

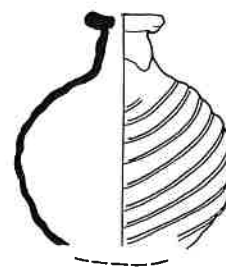
6b.

6c. fragment

7. fles

8.

9. Ruempol & Van Dongen 1991, 131

cat. 18

1. OZSP-16

1b. afvalput ca. 1580

2. gl-sta-2

3. 1500-1575

4a. -/-

4b. zeven- of achzijdig stangglas, plaatselijk omwonden met geribde draden, opgestoken voet (a) met opengewerkt manchete en uitgetrokken draden (b) met slurven en/of dierenkop noppen (c)

5a.

5b. licht groen

5c.

5d. achzijdig, patroonvorm, naar rechts draaiend ribbelpatroon

6a.

6b.

6c. fragment

7. stangglas

8. Duitsland

9. Lappe & Möbes 1984. 226 - nr. 3

1:2

cat. 19

1. OZSP-17

1b. afvalput ca. 1580

2. gl-sta-2

3. 1500-1575

4a. -/-

4b. zeven- of achzijdig stangglas, plaatselijk omwonden met geribde draden, opgestroken voet (a) met opengewerkt manchet en uitgetrokken draden (b) met slurven en/of dierenkopnoppen (c)

5a. glas

5b. licht groen

5c.

5d. achzijdig, patroonvorm, naar rechts draaiend ribbelpatroon

6a.

6b.

6c. fragment

7. stangglas

8. Duitsland

9. Lappe & Möbes 1984, 226 - nr. 3

1:2

1. Met dank aan A.D. Verlinde (destijds ROB) voor de logistieke en de inhoudelijke ondersteuning bij de uitvoering van dit onderzoek, E. Ulrich, M. Heitkamp & H. Slot (allen AWN-afdeling Twente) voor het beschikbaar stellen en het mogen publiceren van het vondstmateriaal, J. Hulst & N. van Dijkhuizen (destijds ROB Amersfoort) voor het vervaardigen van de tekeningen (de tekeningen van het glas zijn van de hand van J.F.P. Kottman, ROB), F. Hoedeman (destijds ROB) voor het vervaardigen van de foto's, O. Goubitz (destijds ROB) voor de conservering en het tekenen van het leder en het hout en E. Kieft (keramiek ROB) en J. Filedt Kok (metaal ROB) voor de conservering en restauratie van de vondsten. Zonder hun inzet had dit artikel nooit tot stand kunnen komen. Tevens dank ik P. Bitter voor zijn redactionele bijdrage, die voornamelijk betrekking had op de aan het Deventer-systeem gekoppelde catalogus
2. Verlinde 1998, 112-120; Verlinde 1999, 172-175
3. Hänninen & Van Haaster 1998
4. Hänninen & Van Haaster 1998
5. Bartelink 1973
6. Stappers-Vürtheim 1979, 84
7. Mensema 1988, 20-21 en 163-165
8. Rijksarchief in de provincie Overijssel te Zwolle (ROA), Inventaris van de archieven van de hypotheekbewaarders te Zwolle, Deventer en Almelo, 1811-1838 [toegang 145], inv.nr. 438, art. 29, doorlopend in inv.nr. 439; 1820 januari 5 (overschrijving d.d. 1820 januari 20).
9. Wiefker 1998, 79
10. RAO, Toegang 65, Rechtelijke archief van de stad Oldenzaal, inv.nr. 312 (50e penning), p. 115, 1800 december 9
11. RAO, Toegang 65.1, Rechterlijk archief stad Oldenzaal, inv.nr. 67, p. 549-550, 1702 september 15, Overdracht voor Burg. Old. na verkoop door Jan Berentsen Westrick, tegenwoordig tot Haerlem wonende, mede namens zijn absente vrouw Sijbilla Boekelmans, aan Henr. Janninck + vrouw Theodora Sophia van zijn "huis vulgo de Westrick genoemd, en aen de ganse merckt aldernaast Lambert Wijnties en praeceptor Schulten huizen respectie gelegen, annexen hoff brouwhuis en brouwketel en alle verdere daer toe gehorende gereetschappen so en in dier voegen als tegenswoordig daerinne worden bevonden en 't geene verders aert, pael en nagel vast is, sulx voor allodiael en onbes

waert [...] uijtgenomen nogtans Heeren lasten en hondert twintig guldens capitael het Capittel van Oldensel daer uijt competerende"[...]

12. RAO. Toegang 4.1.1. Ridderschap Overijssel, inv.nr. 40, Resoluties van de drosten en gecommiteerden uit de Ridderschap: fol 216ro-216vo d.d. 1718 november 5 te Deventer, nr. 7 Op het request van G.B. Scholten, preceptor in de Latijnse schoole tot Oldenzaal, versogt dat Uw. Ed. Mog. Ordonnantie moge worden gepasseerd tot voldoeninge van aangewende reparatien an sijn huis ter summa van 38 gl. 14 st. door de laestleden swaeren stormwind geleden. Hier voor an de supplt door de Rentmeester Borgerink te betalen twintig guldens; en sulks eens voor all, en sonder dat de supplt hier over d'Heeren van de Ridderschap verder sal moilik vallen
13. RAO, Toegang 65 Rechtelijke archief van de stad Oldenzaal, inv.nr. 67, p. 290, 1693 december 19: Overdracht voor Burg., Scep., en Raad der stad Oldenzaal door Willem Asbeeke, woonachtig in het Stift Munster, aan Lieut. Jacob Nijhoff voor car. fl 150,- van een obligatie ten laste van het Capittel van Oldensael d.d. 1626 juli 24; op het vicarien huijs en annexen hoff, aen het Ganse marckt, binnen Oldensel gelegen tegen ses p. conto jaerlijx te verrenten en alsoo dese obligatie van de heeren van de Ridderschap van de provinci van Overijssel / als primitieve eigenaren van alle Capittels goederen / den 4 xbris 1693 tot meerder vestenisse is g'probeert, om desen uijtgangh off versegelinge uijt voors. Vicaris huijs te mogen vercopen en daer van transport te doen. En Mensema 1988, 165: inv.nr. 1067: 1699: Kwitantie van burgermeester D.W. Verroten van Oldenzaal voor de Ridderschap wegens de terugbetaling van een kapitaal, waarvoor als onderpand was gegeven het huis van de preceptor Schulten te Oldenzaal
14. Een vicaris is een plaatservanger van de bisschop of pastoor
15. Vergelijk Ostkamp (red.) 1999, 33
16. Bartels, Clevis & Zeiler 1993; Bartels 1999; Barwasser & Smit 1997; Bitter 1995; Bitter e.a. 1997a en b; Blauw e.a. (red.) 1997; Bult 1995; Carmiggelt & Van Veen 1995; Clevis 2001; Clevis & Kottman 1989; Clevis & Thijssen 1989; Clevis & Kleij 1990; Clevis & Smit 1990; Dijkstra & Spanjer 2002; Groothedde & Bartels 2000; Jacobs 1994; Jacobs 1995a; Jacobs 1997; Jacobs & Van Veen 1996; Jacobs, Olthof & Pavlovic 2000; Jacobs, Poldermans & Van der Zon (red.) 2002; Kleij 1995; Kottman 1992a; Kottman 1992b; Krauwer & Snieder (red.) 1994; Ostkamp 1998; Ostkamp e.a. 1998; Ostkamp (red.) 1999; Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2001; Thijssen (red.) 1991; Verhoeven & Brinkemper (red.) 2001; Vermeulen 2002; Vreenegeor & Kuipers 1996
17. Klinge 1972, cat.nr. 297
18. Klinge 1996, 34
19. Krueger 1979; Ostkamp 1996; Gaimster 1997, 148-151
20. Vergelijk Klinge 1996, 16-17; voor een soortgelijke snelle uit Keulen
21. Zie voor de opzet van de voorstellingen op de snelle: Klinge 1996, 37
22. Van Anrooij 1997, 192
23. De Jong, Carmiggelt & Van den Eynde 1997, 123
24. Zie voor diverse gedateerde voorbeelden: Klinge 1972
25. Ostkamp (red.) 1999, 83
26. Elling 1994, 47-50. Een datering van rond 1600 voor dit type kennen zoals in deze publicatie wordt gesteld is zonder meer te laat
27. Ostkamp (red.) 1999, 33, 43 en 83
28. Sarfatij 1979, 517
29. Vergelijk Renaud 1975, 73 links op afbeelding
30. Ostkamp (red.) 1999, 82
31. Bente zj., 69
32. Janssen 1983, 214
33. Ostkamp (red.) 1999, 84
34. Grünwald 1998, 15
35. Grünwald 1998, 14
36. Grünwald 1998, 14
37. Ostkamp (red.) 1999, 34 en 84 en Bente zj., 91-104
38. Ostkamp (red.) 1999, 51 en 85-86
39. Bitter e.a. 1997b, 47
40. Ostkamp (red.) 1999, 86
41. Vergelijk Van Gangelen, Kersloot & Venhuis 1997. Ook bij het Oldenzaalse St. Agnes klooster werd

- een met slib versierd kannetje gevonden dat zowel qua model als decor afwijkt van het uit West Nederland bekende slibaardewerk (zie: Ostkamp (red.) 1999, 49)
42. Vergelijk Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2001, 37, 43 en 121-123; Clevis & Kleij 1990 p. 89 nr. 16
 43. Bruijn 1979, 95
 44. Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2001, 66 en 117-118
 45. Elling & Feller 1998, 91-96; Ostkamp (red.) 1999, 35 en 86
 46. Elling & Feller 1998, 99
 47. Bitter 1995, 144 (met een voor dit type voorwerp vrij late datering)
 48. Bitter 1997b 22; Renaud 1975 65
 49. Broel 1998
 50. Lenting, Van Gangelen & Van Westing (red.) 1993, 202, afb. 121
 51. Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, 250-254
 52. Vergelijk Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2001, 27-28 en 46-47
 53. Böing & Inhester (red.) 2001, 385-386
 54. Böing & Inhester (red.) 2001, 386-387. Tevens worden hier ook enkele andere monniken genoemd waar van gemerkte stukken bekend zijn
 55. Ostkamp 2001, 210
 56. Ostkamp 2001, 198
 57. In onderzochte complexen uit Dordrecht en Nijmegen (Bartels 1999; complexen 111, 170, 204 en 233) komt de berkemeier na circa 1500 al voor, soms tezamen met verwante bekers (gl-bek-53). Vooral in de periode 1525-1550 is de berkemeier een populair type wijnglas
 58. In Lüneberg gevonden stangglasfragmenten hebben een versiering van ingesmolten rode banen (Baumgartner & Krueger 1988, 403: nr. 505 en 506). Bij ovenafval van de glasblazerij uit het Niestedal bij Grossalmerode zijn rode opgelegde draden aangetroffen (Konig & Stephan 1987)
 59. Lappe & Möbus 1984, 226: afb. 11 en 227: afb. 12-1 en 12-3
 60. König & Stephan 1987
 61. Bartels 1999: Dordrecht; complexen 167 en 171, Nijmegen; complexen 204, 233, en 250 en Tiel; complexen 300 en 301. Een Dordtse vondst uit een complex van 1580-1600 is waarschijnlijk een overgeleverd stuk uit de eerste helft van de 16de eeuw (Bartels 1999, 1022: complex 154, cat.nr. 291)
 62. Baumgartner & Krueger 1988, 352; Clevis & Kottman 1989, 141 nr. 51-19-22; Bartels 1999, 956: complex 223 cat.nr. 66
 63. Opengewerkte voeten in combinatie met stam komen ook voor (Baumgartner & Krueger 1988, 409-417)
 64. Baumgartner & Krueger 1988, 353-358; Henkes 1994, 93: cat.nr. 22.8
 65. Ruempol & Van Dongen 1991, 131
 66. Renaud 1975; Bottelier 1990; Kottman 1991
 67. Neugebauer 1986, 111: afb. 21
 68. Vergelijk: Goubitz e.a. 2001
 69. Goubitz 1987
 70. Goubitz 1987: type 5a
 71. Goubitz 1987: type 4a
 72. Goubitz 1987: type 4c
 73. Goubitz 1987: type 3
 74. Determinatie Frits Laarman (ROB)
 75. Van Vilsteren 1987, 38-41
 76. Van Vilsteren 1987, 38-41
 77. Sarfatij 1984
 78. Helfrich, Benders & Casparie (red.) 1995, 84 en 85: nrs. 6.19 en 6.20
 79. Van Greevenbroek 1980, 120
 80. Mondelinge mededeling A.M. Numan
 81. Thier 1999
 82. Bouvy 1967 afb. 54 (t.o.v. pagina 49)
 83. Martin 1917; Cat.tent. Zwolle 1980, 71 en 127
 84. Cat.tent. Zwolle 1980, 67
 85. Cat.tent. Rotterdam 1973, 110; Van Heeringen, Hendrikse & Kuipers (red.) 1994, 67

- uit West
- 10 p. 89 nr. 16
- n genoemd
- 70, 204 en
bek-53).
- banen
it het
(1987)
- 50 en Tiel;
jnlijk een
4, cat.nr.
- 1999, 956:
- 1988, 409-
86. Zie bijvoorbeeld: Baart e.a. 1977, 400-404; Van Heeringen, Hendrikse & Kuipers (red.) 1994, 60-61
 87. Jacobs 1995b, 52-53
 88. Willemsen 1998, 172-173
 89. Vergelijk: Jacobs 1995b, 32
 90. Baart e.a. 1977, 369
 90. Pörtner 1981: kleurenafbeelding op de omslag
 92. Vergelijk: Baart e.a. 1977, 329
 93. Baart e.a. 1977, 297
 94. Tijdens een bezoek van de auteur aan het Palthehuis kort nadat de vondsten geborgen waren, was de op dat moment reeds sterk gecorrodeerde tasbeugel nog duidelijk als zodanig herkenbaar
 95. Baart e.a. 1977, 178
 96. Ostkamp (red.) 1999, 36
 97. Vergelijk Baart e.a. 1977, 153
 98. Jager 1998, laatste pagina
 99. Van Heeringen, Hendrikse & Kuipers (red.) 1994, 48
 100. Vergelijk: Braat e.a. (red.) 1998, 248-249
 101. Braat e.a. (red.) 1998, 255
 102. Baart e.a. 1977, 196-197
 103. Baart e.a. 1977, 195
 104. Vergelijk: Baart e.a. 1977, 158-161
 105. Vergelijk: Baart e.a. 1977, 140-144
 106. Langedijk & Boon 1999
 107. Braat e.a. (red.) 1998, 200-202
 108. De Boer, Boone & Hessing 1992, 122
 109. Vergelijk: Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2002
 110. Dijkstra & De Haan 1998, Dubbe 1982; Hagedoorn & Wormgoor (red.) 1987; Martin 1917; Van der Pol & Smit 1997; Renaud 1975
 111. Zie bijvoorbeeld voor bronzen kandelaars uit deze milieus: Bitter, Ostkamp & Roedema 2003
 112. Zie bijvoorbeeld: Dubbe 2000
 113. Zie bijvoorbeeld: Bessemans 1998; Cat.tent. Zwolle 1980

Literatuur

- Anrooij, W. van (1997). *Helden van weleer. De Negen Besten in de Nederlanden (1300-1700)*. Amsterdam.
- Baart, J.M. e.a. (1977). *Opgraven in Amsterdam*. Amsterdam.
- Bartelink, G.J.M. (1973). *Uit Twente's verleden*. Enschede.
- Bartels, M. (1999). *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Zwolle/Amersfoort.
- Bartels, M., H. Clevis & F.D. Zeiler (1993). *Van huisvuil en huizen in Hasselt. Opgravingen aan het Burg. Royerplein*. Kampen.
- Barwasser, M. & M. Smit (1997). *Acht eeuwen tussen twee stegen. Archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek in Kampen*. Kampen.
- Bente, D. (z.j.). *Het aardewerk van de voormalige havezate De Hagmolen. Een zestiende eeuw vondstcomplex uit Twente*. (Ongepubliceerde doctoraalscriptie middeleeuwse archeologie, Instituut voor Pre- en Protohistorie, Universiteit van Amsterdam).
- Bessemans, L. e.a. (red.) (1998). *Leven te Leuven in de late Middeleeuwen*. Leuven.
- Baumgartner, E. (1987). *Glas des späten Mittelalters: die Sammlung Karl Amend*. Düsseldorf.

- Baumgartner, E. & I. Krueger (1988). *Phoenix aus Sand und Asche: Glas des Mittelalters*. München.
- Bitter, P. (1995). Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar. Zwolle.
- Bitter, P. e.a. (1997a). Wonen op Niveau. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat. *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 5. Alkmaar.
- Bitter, P. e.a. (1997b). Wonen op Niveau. Catalogus van keramiek en glas. *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 5A. Alkmaar.
- Bitter, P., S. Ostkamp & R. Roedema (2003). *De beerput als bron. Archeologische vondsten uit het dagelijks leven in het oude Alkmaar*. Alkmaar.
- Blauw, H. e.a. (red.) (1997). *Cruydenborgh en Endelhof. Geschiedenis en opgraving van twee verdwenen buitenplaatsen aan de Vecht te Maarssen*. Maarssen.
- Böing, A. & G. Inhester (red.) (2001). *Judocis Vredis. Kunst aus der Stille. Eine Klosterstatt der Dürerzeit*. Borken.
- Boer, D. de, M.H. Boone & W.A.M. Hensing (1992). *Nederlands verleden in vogelvlucht. Delta 1. De Middeleeuwen: 300 tot 1500*. Leiden/Antwerpen.
- Bottelier, Th. (1990). De inhoud van een afvalkuil gelegen op het terrein achter het voormalige Rembrandt-theater, Grote Markt 15. In: *Haarlems bodemonderzoek*, 24. 26-47.
- Bouvy, D.P.R.A. (1967). *Kerkelijke kunst* 3. *Edelsmeedkunst*. Bussum.
- Braat, J. e.a. (red.) (1998). Behouden uit het Behouden Huys. Catalogus van de voorwerpen van de Barentsexpeditie (1596), gevonden op Nava Zembla. *De Rijksmuseumcollectie, aangevuld met Russische en Noorse vondsten*. Amsterdam.
- Broel, J. (1998). "Weserware" aus Ochtrup. Ein Beitrag zur Ochtruper Irdeware des 17. Jahrhunderts. In: A. Bender e.a. *Ochtruper Irdeware*. Ochtrup. 128-136.
- Bruijn, A. (1979). Portersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht. *Rotterdam papers* III. Rotterdam.
- Bult, E.J. (1995). Delftse theepotten, de tweede generatie. In: H. Clevis (red.) *Assembled Articles 2*. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Antwerpen 25 and 26 january 1995. Antwerpen/Nijmegen. 33-42.
- Carmiggelt, A. & M.M.A. Van Veen (1995). Laat- en postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag. *HOP-reeks* 2. Den Haag.
- Cat.tent. Rotterdam (1973). *Verdraaid goed gedraaid. Verzameling H.J.E. van Beuningen*. (tentoonstelling Museum Boijmans Van Beuningen). Rotterdam.
- Cat.tent. Zwolle (1980). *Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlandse burgerinterieur 1400-1535*. (tentoonstelling Provinciaal Overijssels Museum). Zwolle.
- Clevis, H. (2001). *Zwolle ondergronds. Zeven blikvangers van archeologische vondsten in Zwolle*. Zwolle.
- Clevis, H. & J. Kottman (1989). *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*. Kampen.

Clevis, H. & J. Thijssen (1989). Kessel. Huisvuil uit een kasteel. *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de Ceramiek* 136.

Clevis, H. & P. Kleij (1990). Het Zwolse Celehuisje, de bewoners en hun afval, 1550-1650. In: *Zwols historisch tijdschrift* 7-8. 76-93.

Clevis, H. & M. Smit (1990). *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*. Kampen.

Dijkstra, J. & M.J.A. de Haan (1998). Archeologisch onderzoek achter het 'Van de Perekuis'. *Rapportage archeologische monumentenzorg* 52. Amersfoort.

Dijkstra, J. & M. Spanjer (2002). IJsselstein, Hofstraat – AAO. *ADC Rapport* 129. Bunschoten.

Dubbe, B. (1982). Gotische kandelaars uit Leidse bodem. In: *Bodemonderzoek in Leiden* 4. 91-103.

Dubbe, B. (2000). Een boedelinventaris van een Deventer kanunnik omstreeks 1518. In: D. Kicken, A.M. Koldewij & J.R. ter Molen (red.) *Gevonden voorwerpen. Opstellen over Middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen. Rotterdam papers* 11. Rotterdam. 96-101.

Elling, W. (1994). *Steinzeug aus Stadtlohn und Vreden*. Vreden.

Elling, W. & G. Feller (1998). Töpfereiabwurf Ochtrup, Brookstrasse. In: A. Bender e.a., *Ochtruper Irdenware*. Ochtrup. 88-116.

Gaimster, D. (1997). *German stoneware 1200-1900. Archaeology and cultural history*. Londen.

Gangelen, H. van, P. Kersloot & S. Venhuis (1997). *Hoorn des overvloeds. De Floei-periode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca. 1580 - ca. 1650)*. Oosthuizen/Wormerveer.

Garthoff-Zwaan, M. & A. Reumpol (1988). *Communicerende vaten. Beeldtaal van slibversiering op laat-middeleeuws aardewerk in de Nederlanden*. Rotterdam.

Goubitz, O. (1987). Lederresten uit de stad Groningen. In: *Groningse Volksalmanak* 1987. 147-164.

Goubitz, O. e.a. (2001). *Stepping through Time*. Zwolle.

Grevenbroek, J.Th.R. van (1980). Houten voorwerpen uit het Brinkmann-complex te Haarlem. In: *Haarlems bodemonderzoek* 12. 113-124.

Groothedde, M. & M. Bartels (2000). Taminiau in Zutphen, archeologie, geschiedenis en producten van een 19de-eeuwse pottenbakkerij. In: A. Böing e.a. (red.) *Töpfer. Kramer. Pottenbakkers. Keramiek tussen IJssel en Berkel*. Borken.

Grünwald, C. met een bijdrage van W. Elling (1998). Grautonige Ware aus Ochtrup. In: A. Bender e.a. *Ochtruper Irdenware*. Ochtrup. 11-16.

Hagedoorn, J. & I. Wormgoor (red.) (1987) *Domus Parva. Het eerste huis van de Moderne Devoten te Zwolle*. Zwolle.

Hänninen, K. & H. van Haaster (1998). *Een 16de eeuwse beerput uit Oldenzaal-Stadhuis/Ganzenmarkt met veel boekewit*. Biaxaal 69.

Heeringen, R.M., H. Hendrikse & J.J.B. Kuipers (red.) (1994). *Geld uit de belt. Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Middelburg-Vlissingen*.

- Helfrich, K., J.F. Benders & W.A. Casparie (red.) (1995). *Handzaam hout uit Groninger bodem. Houtgebruik in de historische stad*. Groningen.
- Henkes, H. (1994). Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800. *Rotterdam papers* 9. Rotterdam.
- Hoorn, W.J. van (1982). Huisvuil, een waardevolle bron van informatie. In: *Observantenklooster Amersfoort*. Project van de A.W.N. Afdeling Vallei en Beemland. Amersfoort. 148-150.
- Hurst, J.G., D.S. Neal & H.J.E. van Beuningen (1986). Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650. *Rotterdam Papers VI*. A contribution to medieval archaeology. Rotterdam.
- Jacobs, E. (1994) Archeologisch onderzoek op een binnenterrein achter de percelen Burgwal 95-99 te Haarlem. In: *Haarlems bodemonderzoek* 28. 3-25.
- Jacobs, E. (1995a) De Rode Gravin. Archeologisch onderzoek op het terrein tussen Gravinneesteeg en de Gedempte Oude Gracht te Haarlem. In: *Haarlems bodemonderzoek* 29. 3-72.
- Jacobs, E. (1995b). Achter kerk en klooster. Opgraven aan de Nobelstraat en de Zulingsstraat. *VOM-reeks* 1995 nr. 2. Den Haag.
- Jacobs, E. (1997). Begijnhof 6/6a: Prehistorische en laatmiddeleeuwse bewoningssporen. In: *Haarlems bodemonderzoek* 31. 39-77.
- Jacobs, E. & M.M.A. Van Veen (1996). Van kerk tot rekenwerk. Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan het Lange Voorhout. *HOP-reeks* 3. Den Haag.
- Jacobs, E., D. Olthof & A. Pavlovic (2000). Antoniestraat 6 en 8: potten en putten. In: *Haarlems bodemonderzoek* 34. 3-110.
- Jacobs, E., M. Poldermans & T. van der Zon (red.) (2002). *Spitten aan het Spaarne. Archeologisch onderzoek onder de Gravinneeshof in Haarlem*. Haarlem.
- Jager, A. (1998). *4000 jaar metaal in Nederland*. Drachten.
- Janssen, H.L. (red.) (1983). *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch*. 's Hertogenbosch.
- Jong, T. de, A. Carmiggelt & G. van den Eynde (1997). Met de Nassaus aan tafel. Dierlijk botmateriaal uit het kasteel van Breda onderzocht. In: *Brabants Heem* 49-4. 121-129.
- Kleij, P. (1995) Oosterhouts aardewerk. In: H. Clevis (red.) *Assembled Articles* 2. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Antwerpen 25 and 26 January 1995. Antwerpen/Nijmegen. 101-128.
- Klinge, E. (1972). *Siegburger Steinzeug*. Düsseldorf.
- Klinge, E. (1996). *Duits steengoed*. (Rijksmuseum Amsterdam). Amsterdam/Zwolle.
- König, A. & H.G. Stephan (1987). Eine früneuzeitliche Glashütte im Tal der Nieste bei Grossalmerode. *Archäologische Denkmäler in Hessen* 64. Wiesbaden.
- Kottman, J.F.P. (1991). Flessen, glazen en een tazza, In: J. Thijssen (red.) *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen, 1375-1850*. Nijmegen. 34-39 en 128-158.
- Kottman, J.F.P. (1992a) Zeventiende-eeuwse glazen drinkgerei uit het adellijk vrouwenstift van Susteren. In: *Vormen uit vuur* 146. 4-15.

- Kortman, J.F.P. (1992b). Glasvondsten uit de beerkelder van Cruydenborgh. In: *Westerbeem* 41. 210-226.
- Krauwen, M. & F. Schreder (red.) (1994). *Nering en vermaak. De opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort*. Utrecht.
- Krueger, I. (1979). Reformationszeitliche Bildpolemik auf Rheinischen Steinzeug. In: *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums zu Bonn* (im Landschaftsverband Rheinland) und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Band 179. 259-295.
- Langedijk, C.A. & H.F. Boon (1999). Vingerhoeden en naairingen uit de Amsterdamse bodem. Productietechnieken vanaf de late Middeleeuwen. *AWN-reeks* 2. Amsterdam.
- Lappe, U. & G. Möbes (1984). Glashütten im Eichsfeld. In: *Alt-Thüringen* 20. 207-232.
- Lenting, J.J., H. van Gangelen & H. van Westing (red.) (1993). *Schans op de grens. Bouwtanger bodemvondsten 1580-1850*. Sellingeren.
- Lenferink, H.J. (1998). De *Sr. Plechelmuskerk te Oldenzaal. Vorm, geschiedenis en betekenis. Clavis kunsthistorische monografieën XVII*. Utrecht.
- Martin, H. (1917). Een belangrijke vondst. In: *Oude kunst* II, 155-158.
- Mensema, A.J. (1988). *Inventaris Ridderschappen in Overijssel 1640-1795*. Zwolle.
- Neugebauer, W. (1968). Die Ausgrabungen in der Altstadt Lübecks. In: J.G.N. Renaud (red.) *Rotterdam Papers. A contribution to medieval archaeology*. Rotterdam. 93-113.
- Ostkamp, S. (1996). Monniksbekers. Van grap bij de wijn tot religieuze propaganda. In: *Vormen uit vuur* 157. 13-28.
- Ostkamp, S. (1998). Vleuten, de vondsten. In: Archeologisch onderzoek Vleuten de Meern, Plangebied Veldhuizen. Rijksstraatweg. Veldhuizen A. *Rapportage archeologische monumentenzorg* 60. Amersfoort.
- Ostkamp, S. e.a. (1998). Van gorters, brouwers en een hospitaal. Archeologisch onderzoek aan het Wortelsteegplein. *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 6. Alkmaar.
- Ostkamp, S. (red.) (1999). De opgraving van het St. Agnesklooster in Oldenzaal. *Rapportage archeologische monumentenzorg* 50. Amersfoort.
- Ostkamp, S. (2001). Productie en gebruik van pijpen en terracotta devotionalia in de Nederlanden (ca. 1350 – ca. 1550). Het ambacht van de heyligenbacker voor Judocis Vredis, een archeologisch verslag. In: A. Böing & G. Inhester (red.) *Judocis Vredis. Kunst aus der Stille. Eine Klosterstatt der Dürerzeit*. Borken. 188-256.
- Ostkamp, S., R. Roedema & R. van Wilgen (2001) Gebruikt en gebroken. Archeologisch onderzoek naar drie vondstlocaties in het oostelijk stadsdeel. *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 10. Alkmaar.
- Ostkamp, S., R. Roedema & R.P. van Wilgen (2002). The introduction of majolica in Alkmaar. In: J. Veckman (red.) *Majolica and glass from Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology in the 16th-early 17th century*. Antwerpen. 449-464.
- Pol, E. van der & M. Smit (1997). *De Susteren van Sanct-Agnetenbuus. De geschiedenis, materiële cultuur en spiritualiteit van het Kasteel Agnetenbuus*. Kampen.
- Pöthner, R. (1982). *Das Schanzhaus der Deutschen Geschichte. Der Germanische Nationalmuseum unser Kulturerbe in Bielefeld und Bergheim*. Düsseldorf/Wenen.

- Renaud, J.G.N. (1975). De vondsten gedaan bij het archeologische onderzoek naar het voormalig Kartuizer klooster buiten Delft. In: R. Rothfusz, A.J.H. Rozemond (red.) *De Kartuijzers en hun Delfse klooster. Een bundel studiën, verschenen ter gelegenheid van het achtste lustrum van het Genootschap Delfia Batavorum*. 37-99. Delft.
- Ruempol, A.P.E., A.G.A. van Dongen (1991). *Pre-industriële gebruiksvoorwerpen. 1150-1800*. (Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam Afdeling Kunstnijverheid en Vormgeving). Amsterdam/Rotterdam.
- Ruijter, F. de (1996). De kluizenaar uit de beerput. De vondst van een pijpvaard beeld van Sint Antonius Abt. In: *Westerbeem* 45-2. 96-104.
- Sarfati, H. (1979). Münzschatzgefäße in den Niederlanden, I: Die Periode 1190-1566. In: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29. 491-526.
- Sarfati, H. (1984). Dordrecht: Voorstraat (Minderbroederklooster). In: D.P. Hallewas (red.) *Archeologische kroniek van Holland over 1983, II: Zuid-Holland*. Holland. Regionaal historisch tijdschrift 16. 319-322.
- Seewaldt, P. (1998). Bildmodeln aus Stein und Ton. Spätmittelalterliche und neuzeitliche Matrizen im Rheinischen Landesmuseums Trier. In: *Trierer Zeitschrift* 61. 279-302.
- Stappers-Vürtheim, A. (1979). *Twaalf eeuwen Oldenzaal*. Oldenzaal.
- Thijssen, J. (red.) (1991) *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen 1375-1850*. Nijmegen.
- Thier, B. (1999). Ein Pritschholz aus dem Kloster Brenkhausen, Kreis Höxter. In: *Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe (Münster)* 9/C. 291-303.
- Verhoeven, A.A.A. & O. Brinkemper (red.) (2001). Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij De Stenen Kamer in Kerk-Avezaath, *Rapportage archeologische monumentenzorg* 85. Amersfoort.
- Vermeulen, B. (2002). Het middeleeuwse tolhuis en de middeleeuwse landweer aan de Snipperlingsdijk te Deventer. *Rapportage Archeologie Deventer* 10. Deventer.
- Verlinde, A.D. (1998). Archeologisch overzicht van Twente over 1997. In: *'t Inschrien* 30. 112-120.
- Verlinde, A.D. (1999). Archeologische kroniek van Overijssel over 1998. In: *Overijsselse historische bijdragen* 114e stuk. 163-182.
- Vilsteren, V.T. van (1987). *Het benen tijdperk. Gebruiksvoorwerpen van been, gewei, hoorn en ivoor 10.000 jaar geleden tot heden*. Assen.
- Vreenegoor, E. & J. Kuipers (red.) (1996). *Vondsten in Veere. Middeleeuwse voorwerpen uit een beerput van het huis 'In den Struys'*. Abcoude/Amersfoort.
- Wiefker, J.H.R. (1998). Johan Helderma (1780-1852), een Oldenzaals Twente-kennet. In: *Jaarboek Twente* 1998. 79-88.
- Willemsen, A. (1998). *Kinder delijt. Middeleeuwse speelgoed in de Nederlanden*. Nijmegen.